

ELMİ İŞ

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK

International scientific journal

aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

XVI RESPUBLİKA ELMİ QAYNAQLAR KONFRANSI

XVI REPUBLICAN CONFERENCE
OF SCIENTIFIC SOURCES

12.03.2024

ELMİ İŞ
Beynəlxalq elmi jurnal
İmpakt Faktor: 2.717

XVI RESPUBLİKA ELMİ QAYNAQLAR KONFRANSI

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XVI>

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal
Impact Factor: 2.717

XVI REPUBLICAN CONFERENCE OF SCIENTIFIC SOURCES

12.03.2024

Bakı – Baku
2024

Jurnal 25.04.2007-ci ildə
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyi Mətbu nəşrlərin
reyestrinə daxil edilmişdir.
Reyestr № 2212

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.

Registration No. 2212

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
Az1073, Bakı,
Matbuat avenue 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 809 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
aem.konfrans@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10. 36719

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Məsul katib

Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
m_ilham63@mail.ru

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, AMEA / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şirindil ALIŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahnaz ŞAHBAZOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad MİRƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan

Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Aydan XƏNDAN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Nəriman SEYİDƏLİYEV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti /
Azərbaycan
Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Deputy chairman

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
Prof. Dr. Mahira HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. İlham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan
m_ilham63@mail.ru

MEMBERS

Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes of ANAS /
Azerbaijan
Prof. Dr. Ibrahim JAFAROV, ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts /
Azerbaijan
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, Institute of Literature of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan
Prof. Dr. Maharram MAMMADLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shahnaz SHAHBAZOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute /
Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aydan KHANDAN, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Nariman SEYIDALIYEV, Azerbaijan language / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Arzu Xəlilzadə

Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
arzuxelilzade89@gmail.com

AZƏRBAYCANDA 2003-2020-Cİ İLLƏR
İNFORSIYA TEXNOLOGİYALARI SAHƏSİNDƏ
APARILMIŞ İSLAHATLARIN NƏTİCƏLƏRİ

***Açar sözlər:** Azərbaycan, rabitə və informasiya texnologiyaları, 2003-2020-ci illər, islahat*

***Keywords:** Azerbaijan, communication and information technologies, 2003-2020th, reform*

Qlobal tendensiyalar təsdiqləyir ki, insan hüquqlarının qorunduğu, demokratikləşmə prosesinin sürətlə getdiyi, iqtisadiyyatın dinamik vəziyyətdə olduğu ölkələrdə mütləq ki, informasiya-texnologiya sahəsində mütərəqqilik var. Texnologiya sahəsi gündəlik insan həyatından tutmuş, dövlətin siyasi, iqtisadi, sosial münasibətlərində bütünlük sferalarının əsasını təşkil edir. Texnologiyaları idarəetmənin vacib mexanizminə çevirən dövlətlər sırasında ölkəmiz də başlıca yerlərdən birini tutur. Uzun illərdən bəri informasiya texnologiyalarının dövlət siyasətinin əsasında dayanması tendensiyası 2003-cü ildən bəri daha intensiv xarakter almaqla beynəlxalq təcrübəni özündə ehtiva edir. 2003-cü ildə xalqın etimadını qazanaraq hakimiyyətə gələn prezident İlham Əliyevin yaratdığı yüksək rəqabətli iqtisadi model quruculuğunda İKT-nin rolu xüsusi olmuşdur.

Ölkə üzrə infrastrukturun modernləşdirilməsi, sosial-iqtisadi islahatların icrası, elektron imzanın tətbiqi, elektron hökumətin formalaşdırılması, bir pəncərə sisteminin həyata keçirilməsi texnologiyanın ön planda olduğunun bariz göstəricisidir.

«Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarında informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 29 dekabr tarixli Sərəncamına (1) uyğun olaraq, dövlət orqanları üçün informasiya sistemi yaradılmış və əlaqələndirmə, koordinasiya, əhaliyə xidmət sektorlarında informasiyanın səmərəliliyi artırılmışdır. Sərəncamın icrasının davamı olaraq, ölkədə informasiya sistemləri arasında mübadilə, vətəndaşlara xidmət, biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə yaradılan “bir pəncərə” prinsipi həm də “elektron hökumət”in tətbiqinə şərait yaratmışdır. 2013-cü il Azərbaycanda İKT ili elan olundu. 2016-cı ildə “Azərsky” müşahidə peyki və 2018-ci ildə isə “Azərspace- 2” peyki orbitə buraxıldı (2). “Azərsky” peykinin buraxılması ölkəmizə iqtisadi dividientlər qazandırmaqla yanaşı, həm də Azərbaycanın hərbi-müdafiə potensialının inkişafına şərait yaradaraq 44 günlük Vətən müharibəsində qələbəmizi stimullaşdıran addımlardan olmuşdur. Ölkəmizdə hər il “Bakutel” sərəgisinin keçirilməsi, sərəginin informasiya-texnologiya sahəsində Xəzəryanı və Qafqaz regionlarında ən geniş-miqyaslı tədbirlərdən olması Azərbaycanın dünyada bu sahədə yerini və rolunu müəyyənləşdirməyə imkan verir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında (3) 2020-ci ilədək əsasən qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına ümumi daxili məhsulun iki dəfə artırılması mühüm hədəf kimi müəyyənləşdirilmiş, nəticədə İKT sahəsində əlverişli biznes, investisiya mühiti formalaşdırılmış, özəl sektorun fəaliyyəti genişlənmişdir. Bu sahədə inkişaf Dünya Bankı, Dünya İqtisadi Forumu kimi qurumların beynəlxalq hesabatlarında Azərbaycanın lider mövqə tutmasında özünü təsdiqlə-

mişdir. Atılan addımlar nəticəsində əhalinin sosial-iqtisadi rifahı, regionların inkişafı, təhsil səviyyəsinin inkişafında uğurlar əldə edilmişdir. Ölkə əhalisinin 80 faizdən çoxu internet istifadəçisidir (4). Bu göstəricilərə görə Azərbaycan MDB və Mərkəzi Asiyada liderdir. Azərbaycanda internet mediasının inkişafı və müasir texnologiyalardan istifadə geniş vüsət alır, ən yeni 4G, 5G xidmətləri təqdim edilir (“Azərbaycan informasiya texnologiyaları sahəsində regional mərkəzə çevrilir”, 2010: 1). Beləliklə, 2003-2020-ci illər ərzində müvafiq yöndə aparılmış islahatlar nəticəsində informasiya-kommunikasiya xidmətləri genişləndirilmişdir. Yerlərdə əhalinin bu sahədə bilik və bacarıqları yüksəldilmişdir. Şəhərlər və kəndlər arasında rəqəmsal fərq aradan qaldırılmışdır.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014 -2020-ci illər üçün Milli Strategiya”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 2 aprel tarixli 359 nömrəli Sərəncamı.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin saytı:
<https://president.az/>
3. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
4. “Statistika xəbərləri, № 4/2017”. İl 3, Cild 4, oktyabr-dekabr, s.22-33.
5. “Azərbaycan informasiya texnologiyaları sahəsində regional mərkəzə çevrilir”. (2010). Azərbaycan. 15 avqust, 1 s.

Nigar Babayeva

Bakı Slavyan Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
nigar_79@hotmail.com

SIYASİ DİSKURS VƏ SIYASİ DİSKURSDA KONSEPTLƏR

Açar sözlər: diskurs, siyasi, koqnitiv, dilçilik, konsept

Keywords: discourse, political, cognitive, linguistic, concept

Siyasi dil dedikdə, ümumiyyətlə, siyasi kommunikasiya üçün nəzərdə tutulmuş milli dilin xüsusi işarə sistemi başa düşülür: müəyyən ideyaları təbliğ etmək, ölkə vətəndaşlarına emosional təsir göstərmək və onları siyasi fəaliyyətə təşviq etmək, ictimai konsensusu inkişaf etdirmək; cəmiyyətdə çoxsaylı baxışlar şəraitində ictimai-siyasi qərarlar qəbul etmək və əsaslandırmaq anlaşılır.

Hər hansı diskurs kimi, siyasi diskursun da sahə strukturu var ki, onun mərkəzində siyasi kommunikasiyanın əsas məqsədinə - hakimiyyət uğrunda mübarizəyə maksimum uyğun gələn janrlar dayanır. Bunlar parlament debatları, siyasətçilərin çıxışları, səsvermədir. Periferik janrlarda hakimiyyət uğrunda mübarizə funksiyası, müəllifin göstərdiyi kimi, digər nitq növlərinin funksiyaları ilə qarışır və bu halda bir mətndə müxtəlif nitq növlərinin xüsusiyyətləri üst-üstə düşür.

• Siyasi diskurs fərdin siyasi ictimailəşməsi kimi pedaqoji diskursla kəşifir, bu sərhəd təhsilinin spesifikliyi onun ikiölçülü rejimdə - dövlət təhsil müəssisələri vasitəsilə və gündəlik həyatda həyata keçirilən rəsmi və qeyri-rəsmi siyasi təhsildədir.

• Hüquqi diskurs hökumət qanunvericiliyi sferasında siyasi diskursla kəşifir.

• Siyasi reklam – siyasi və reklam diskursunun hibrid janrı cəmiyyətdə dəyər münasibətlərini tənzimləməyə yönəlib, siyasi reklam (ümumiyyətlə reklam kimi) tematikanın kəskin daralması, problemin təqdim edilməsində sadələşdirmə, açar sözlərdən, sadə, lakin ifadəli təsvirlərdən istifadə, şüarların təkrarlanması, tautologiya ilə xarakterizə olunur.

• Siyasi və dini diskursların kəsişməsi şüurun mifologiyası, sözlərin sehrinə inam, liderin ilahi rolunun tanınması, manipulyasiya üsullarından istifadə və ünsiyyətin ritualaşdırılması sferasında yaranır.

• Siyasi diskurs həm də idman-oyunla əlaqəlidir. Hakimiyyət uğrunda qızğın mübarizə bir yarış, böyük milli oyunlar kimi həyata keçirilir ki, bunun üçün əyləncə, müəyyən obrazlar, şifahi aqressiyanın təzahürü formaları və s. əhəmiyyət kəsb edir. Siyasi diskursun mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, seçicilər və opponentlərin şüuruna təsir etmək üçün nominalaşdırma, ellips, metaforizasiya, xüsusi intonasiya və digər üsullardan istifadə etməklə öz məqsədlərini ört-basdır etməyə çalışırlar.

Ümumiyyətlə, siyasi diskursun ictimai məqsədi resipiyentlərə – icma vətəndaşlarına “siyasi cəhətdən düzgün” hərəkətlərə və qiymətləndirmələrə zəruriyyət aşılamaqdır. Başqa sözlə desək, siyasi diskursun məqsədi təsvir etmək deyil, inandırmaq üçün əsaslar təmin etmək və hərəkətə sövq etməkdir. Bu baxımdan siyasi diskursun səmərəliliyini bu məqsədlə bağlı müəyyən etmək olar.

Diskurs və hakimiyyət arasındakı əlaqəni təhlil etmək üçün, ilk növbədə, siyasət, KİV, elm kimi müəyyən diskurs formalarına çıxış tapmalıyıq. İkincisi, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hərəkətlər şüur tərəfindən idarə olunur. Buna görə də biz insanların ağılına, düşüncəsinə təsir, hərəkətlərinə nəzarət edə bilirik və bu prosesə manipulyasiya deyilir. Hakimiyyət yalnız diskurs

“daxilində” və ya “vasitəsilə” həyata keçmir, həm də diskurs “xaricində” qüvvə olaraq mövcuddur. Bu mənada, diskurs və hakimiyyət arasındakı əlaqə sinif, qrup və ya institutun hakimiyyətinin birbaşa təzahürü şəklində özünü göstərir və eyni zamanda onların iştirakçılarının mövqeyindən və ya statusundan asılıdır.

Siyasətçi nitqi simvollardan istifadə edir və onun uğuru bu simvolların kütləvi şüurla nə dərəcədə uyğunlaşması ilə müəyyən edilir: siyasətçi bu şüurda doğru akkorda toxunmağı bacarmalıdır; Siyasətçinin bəyanatları siyasi diskursun “istehlakçıları” olan adresatların rəy və qiymətləndirmələrinin “kainatına” uyğun olmalıdır. Ona görə də siyasi diskurs bütövlükdə şərh edilərkən sırf linqvistik aspektlərlə məhdudlaşmaq olmaz, əks halda, siyasi diskursun mahiyyəti və məqsədi diqqətdən kənar qalacaq. Siyasi diskursu başa düşmək üçün müəyyən bir dövrdə mövcud olan fon, müəllif və tamaşaçı gözləntiləri, gizli motivlər, süjet nümunələri və daha üstün məntiqi keçidlər haqqında bilgi-məlumat tələb olunur.

Koqnitiv modelin inkişafı kommunikasiya tədqiqatçıları üçün çox aktualdır. Əksər hallarda o, bu və ya digər alim tərəfindən müəyyən edilmiş müəyyən bir istiqaməti ehtiva edir. Bu baxımdan onun mürəkkəb və çoxsəviyyəli xarakterindən danışmalıyıq. Məsələn, koqnitiv modelin özü onun bir sıra komponentlərindən, parametrlərindən və elmi nəzəriyyələrindən qurulur. Bu nöqteyi-nəzərdən N.N.Belozeroва və L.E.Çufistovanın təklif etdikləri koqnitiv modelin təqdimatı dəyərli görünür.

Koqnitiv model dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- apperceptive - C.S.Peirce və onun davamçılarının işarə strukturunun modelləri, o cümlədən “interpretant” parametr, Q.Viko və J.Lakoffun konseptual metaforanın mahiyyəti ilə bağlı konstruksiyaları, dünyanın mifopoetik mənzərəsi, o cüm-

lədən arxetiplər, konseptlər də daxil olmaqla dünyanın elmi mənzərəsi;

- kommunikativ - R.O.Yakobsonun kommunikativ modeli və M. Fuko konstruksiyası;

- dekonstruktiv - C.Derridanın semiotik prinsipə əsaslanan dekonstruktiv konstruksiyaları (eyni zamanda oxşarlıq və fərq);

- sintetik - V.İ.Vernadskinin noosferası, Y.M.Lotmanın semiosferi, T.A. van Deykin freymləri və makrostrukturları, B.Mandelbrotun fraktal strukturları və işin müəllifləri tərəfindən təklif olunan intertekst funksiyasının modeli. Müəlliflər bu modellərin birləşdirici xüsusiyyətlərini onların dinamizmi və interpenetrasiya meyli hesab edirlər ki, bu, bütövlükdə dilin informasiyanın emalı, toplanması və ötürülməsi üçün xüsusi təbii semiotik sistem kimi dinamik təbiəti və ayrı-ayrı dil daşıyıcılarının məlumat mübadiləsinə yönəlmiş dinamik nitq fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu halda, diskursun koqnitiv modellərini təsnif etməyin bir imkanından danışırkən müəlliflər onların aşağıdakı parametrlərini qeyd edirlər:

- Təsviri potensial.

- İzahedici potensial (freymlər, skriptlər, makrostrukturlar, koqnitiv metafora, memeks).

- Generativ potensial.

- Ölçmə potensialı. Buna görə də, onların yuxarıda göstərilən bütün potensiallara malik olan, yəni mahiyyətə inteqrasiya olunmuş modelin ən müasir görünməsi barədə iddiaları yetərin-cə ədalətli səslənir. Bu işdə biz əsasən tədqiqat obyektini, yəni siyasi diskurs ətrafında fikirləri cəmləşdirməklə tədqiqatın əhatə dairəsini bir qədər məhdudlaşdırmağı məqsəduyğun hesab edirik və onun koqnitiv modelini işləyib hazırlamağı çalışacağıq.

Vüsalə Ağabəyli

Azərbaycan Dillər Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

vusale.agabeyli@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1560-028X>

JEAN RHYSİN “WIDE SARGASSA SEA” ƏSƏRİNDƏ GENDER İDENTİKLİYİ

Açar sözlər: gender, XX əsr Britaniya ədəbiyyatı, postkolonial ədəbiyyat, kimlik, qadın, müstəmləkə

Keywords: gender, XX-century British literature, postcolonial literature, identity, woman, colony

XX əsr Britaniya ədəbiyyatında gender aspektlərindən biri də postkolonial ədəbiyyatda gender kimliyi və feminist mövqelərin kəsişməsidir. Postkolonial feminist ədəbiyyat təkcə gender normalarına deyil, həm də avrosentrik feminist perspektivlərə meydan oxuyan güclü bir qüvvə kimi meydana çıxdı. Jean Rhys, "Geniş Sarqasso dənizi" əsərində gender və müstəmləkə təcrübələrinin kəsişməsini tədqiq edərək, marjinallaşdırılmış personajları üzə çıxardı və şəxsiyyətin mürəkkəbliyinə işıq saldı. Əsərdə J.Rhys Charlotte Brontənin Jane Eyre əsərindəki Roçesterin Qərbi Hindistanlı olan birinci arvadı Berta Meysonun (née Antoinette Cosway) hekayəsindən bəhs edir. Uelsli atanın və Kreol Dominikan anasının qızı olan Rhys, Brontenin povestinin inkişafı üçün çox vacib olsa da, yalnız periferik olaraq mövcud olan bir personaj üçün Roçesterin malikanəsinin çardağında həm dəlilik edən, həm də təklilə məhdudlaşan qondarma bir həyat hekayəsi qurur. Feminist yazıçılar Gilbert və Gubar üçün o, sanki Ceynin qaranlıq dublyorudur *“the angry aspect of the orphan child, the ferocious secret self Jane has been trying to repress”, which will not be*

exorcised “until the literal and symbolic death of Bertha frees her from the furies that torment her and makes possible ...wholeness within herself” (Gilbert, Guber, 1979: 360-361). Postkolonial terminlərlə Spivak Berthanın “özgəliyini” “imperializmin ümumi epistemik zorakılığının alleqoriyası, müstəmləkəçinin sosial missiyasını tərənnüm etmək üçün özünü yandıran müstəmləkə subyektinin qurulması” kimi görür (Spivak, 1985: 251).

Postkolonial mühitdə gender kimliyi axtarışı. “Geniş Sarqasso dənizində” əsərində Jean Rhys Antoinette/Bertha-nın öz hekayəsində təsvir etmək üçün Brontənin romanından ön mətn kimi istifadə edir. Hekayə üç hissəyə bölünür: birincisi, Antuanettanın Roçesterlə evliliyinə qədər olan uşaqlıq və gəncliyini əhatə edən dövrü qəhrəmanın özü danışır; ikincidə Roçesterin Qərbi Hindistana gəlişini, evliliyini və Antuanetta ilə fəlakətli münasibətini təsvir edir; üçüncü və son hissə yenidən baş qəhrəmanın Thornfield Hall-un üçüncü mərtəbə-sindəki həbsindən bəhs edir. Rhys həm Antuanetta, həm də Roçesterə səs verməklə iki fərqli və bir-birinə zidd subyektivliyi hərəkətə gətirir və beləliklə, həm kişi-qadın münasibətləri səviyyəsində, həm də müstəmləkəçi ilə müstəmləkələşdirilən arasında dramatik bir qarşıdurma yaradır. Lakin bu münaqişə ilk baxışdan göründüyü qədər aydın deyil. Roçesterin özünün düzülüb-qoşulma əsasında razılaşdırılmış evliliyi haqqında dediyi kimi, *“I have not bought her, she has bought me, or so she thinks”* (Rhys, 1966: 59) Roçester kişiliyi və müstəmləkəçi güc və hökmranlıq diskursunu müdafiə etsə də, nəhayət koloniyalardan olan gözəl bir zəngin varis ilə evlənməyi bacardığına görə, yeni və qəribə mürəkkəb mühit ona birdən çox təsir edir. *“Too much blue, too much purple, too much green. The flowers too red, the mountains too high, the hills too near. And the woman is a stranger”* (Rhys, 1966: 59) Qrem Huqqanın qeyd etdiyi kimi, Antuanettanın kreol statusu “yalnız

şəxsi/sosial qeyri-sabitliyin əlaməti deyil, həm də ikili konstruksiyaların (ağ/qara, daxili/kənar və s.) sabitsizləşdirilməsi üçün bir modeldir. Geniş Sarqasso dənizində müstəmləkəçi hakimiyyətin özünəməxsus təcrübələri üçün saxta rasionallaşdırmadır” (Huggan, 1994: 657).

Genderlərarası münasibət. J.Rhys üçün sadə fikir ayrılıqları yoxdur. İndi qaradərililər öz zülmələrini təqlid edərək yoxsul ağlara qarşı ayrı-seçkilik edirlər. Hətta qul ticarəti qaradəriliələrin ağların bəsit istismarı deyil, çoxşaxəli tarixi hadisə kimi təqdim olunur. Əsərin baş qəhrəmanına aid edilən şərti və qeyri-müəyyən şəxsiyyətlər Bhabhanın mübahisəli fikrini belə təqdim edir ki, əgər “azlıqlar” özlərini diskurs subyekti kimi təsdiqləmək istəyirsə, o zaman ənənə yenidən yazılmalı və araşdırmaya açıq olmalıdır. Antoinette Cosway onu sükuta qərq edən uydurma və tarixi povestlərdən xilas olur, öz hekayəsi və subyektivliyi ilə təmin edilir (Bhabha, 1994).

Jan Rhys qadınlığın təmsilində strategiyaları alt-üst etməklə, Qərb mədəniyyətinin dominant yazılarının tarixiliyini və təbiiləşmiş xarakterini ortaya qoyur. Antuanetta adi povestin qoyduğu hədləri aşır və onlara təyin olunmuş rollarda yer almaqdan imtina edir.

Antuanettanın “dəliliyi” femininliyin həddindən artıqlığının, qadın bədənini və qadın davranışını məhdudlaşdıran hədləri aşan bir coşğunluğun əlamətləri kimi qəbul edilə bilər. Antuanetta çox rəngarəng, həddən artıq həssas, çox sərbəstdir. O, Roçesterin müdafiə etdiyi sosial nizam üçün çirkəndirici bir təhlükədir. Müəyyən mənada o öz müstəmləkə mədəniyyətinin “obyektiv əlaqəsi” kimi fəaliyyət göstərir, Antuanettanın coşqunluğu və nəzarətsizliyi Qərbi Hindistanın mənzərəsi və sosial coşqunluğu ilə eyniləşdirilir (Butler, 1990). Özü və başqası, kişi və qadın, müstəmləkəçi və müstəmləkələşdirilən arasındakı dixotomiyalara qarşı çıxaraq problemləşdirən romanın baş qəhrəmanı qeyri-müəyyən şəkildə “sağ qalmalarına” baxmaya-

raq siyasi cəhətdən aktual diskursiv təsir göstərir. Romanın feminist və postkolonial tənqidi təcrübə üçün əhəmiyyəti onun güc, imtiyaz və bütövlük suallarını ortaya qoymasındır.

Ədəbiyyat

1. Gilbert, S., Gubar, S. (1979). *The Madwoman in the Attic*: New Haven: Yale UP.
2. Spivak, G.C. (1985). "Three Women's Texts and a Critique of Imperialism". *Critical Inquiry*, v. 12, pp.243-261.
3. Rhys, J. (1966). *Wide Sargasso Sea*. New York: Penguin.
4. Huggan, G. (1994). "A Tale of Two Parrots". *Contemporary Literature*, v. 35, № 4, pp.643-660.
5. Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.
6. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

Günay Rəfibəyli

Bakı Dövlət Universiteti
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
refibeyli77@bk.ru

İNGİLİS DİLİNDƏN TƏRCÜMƏ ZAMANI YARANAN QRAMMATİK ÇƏTİNLİKLƏR

Açar sözlər: feilin ikinci forması, feilin üçüncü forması, təyin, xəbər, söz sırası

Keywords: past indefinite, past participle, attribute, predicate, word order

İngilis və Azərbaycan dilləri öz qrammatik quruluşuna görə bir-birindən fərqlənir. Elə buna görə də ingiliscədən Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən bir sıra qrammatik çətinliklərlə üzləşirik. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün ingilis və Azərbaycan dillərinin qrammatik quruluşundakı bəzi mühüm fərqləri bilmək və bunları tərcümə zamanı nəzərə almaq lazımdır. İngilis dilində cümləni təşkil edən sözlərin məna və vəzi-fəsini müəyyənləşdirmək, bununla da onun ümumi semantikasını başa düşmək və düzgün tərcümə etmək üçün söz sırasını bilmək çox vacibdir.

Qeyd edək ki, ingilis dilində söz sırası Azərbaycan dilinə nisbətən xeyli sabitdir, yəni cümlədə hər bir üzvün özünəməxsus müəyyən yeri var. Mövcud söz sırasının dəyişməsi ilə cümlənin ümumi mənası ya dəyişir, ya da tamam pozulur, məsələn:

The teacher asked the student.-Müəllim tələbədən soruşdu.

The student asked the teacher.-Tələbə müəllimdən soruşdu.

Azərbaycan dilində isə söz sırası xeyli sərbəstdir. Dilimizdə söz sırasının dəyişməsi cümlənin ümumi mənasını həmişə dəyişdirmir(bəzi hallardan başqa).

Azərbaycan dilində söz sırasının dəyişməsi ilə eyni mənalı cümlənin yalnız müxtəlif variantları yaranır (Mən kitabı oxudum; Mən oxudum kitabı; Kitabı mən oxudum)

Araşdırdığımız mövzuda söz sırasının köməyiylə bəzi məsələlərə aydınlıq gətirəcəyik.

Məlumdur ki, feilin ikinci forması (Past Indefinite) cümlədə həmişə xəbər, üçüncü forması (Past Participle) isə əsasən təyin və zərflik olur. Lakin ikinci forma ilə ifadə olunmuş xəbəri üçüncü forma ilə ifadə olunmuş təyindən və zərflikdən fərqləndirmək ingilis dilini öyrənənlərə tez-tez çətinlik törədir. Çünki feilin bu iki forması çox zaman eyni morfoloji şəkildə olur, məsələn:

ikinci forma
made-hazırladı
used-istifadə etdi
lost-itirdi

üçüncü forma
made-hazırlanmış
used-istifadə edilmiş
lost-itirilmiş

Feilin ikinci forması ilə ifadə olunmuş xəbəri feilin üçüncü forması ilə ifadə olunmuş təyindən və zərflikdən aşağıdakı formal əlamətlərə görə fərqləndirmək olar.

I. Çətin fərqləndirilən feil forması sifətlə isim arasında durduqda təyindir, yəni üçüncü formadır, məsələn:

1. We used many **illustrated** magazines for doing our presentation.

2. She decided to search much **used** materials on internet.

II. Çətin fərqləndirilən feil forması **by** sözünü qarşısında durduqda da təyin olur, məsələn:

1. The floor **washed by** Helen looked very clean.

2. The house **surrounded by** tall trees is very beautiful.

III. Çətin fərqləndirilən feil forması isimlə ifadə olunmuş tamamlıqdan sonra gəldikdə yenə də təyindir və deməli, üçüncü formadır, məsələn:

1. We sent the letter to the address **indicated**.

2. She showed us a list of the goods **produced**.

IV. Çətin fərqləndirilən feil forması zərfin bilavasitə qarşısında durduqda yenə də xəbərdir, yəni ikinci formadır, məsələn:

1. The students examined by the teacher **answered** well.

2. The telegram received by my father was **translated** exactly.

V. Çətin fərqləndirilən feil formasının qarşısında **when**, **while** bağlayıcılarından biri durduqda isə o, zaman zərfliyi olur, məsələn:

1) When **asked** whether he returned soon, he replied that he would be away for about three months.

2) She is terror when **roused**, don't I know it?

VI. Çətin fərqləndirilən feil forması səbəb zərfliyi funksiyasında, məsələn:

1) **Tied** to the tree, the goat could not run away.

2) **Surrounded** by many people he couldn't breathe.

VII. Çətin fərqləndirilən feil forması qarşısında **though** bağlayıcısı gəldikdə güzəşt zərfliyi funksiyasında çıxış edir, məsələn:

1) He entered the room calmly, though **displeased**.

2) Though **frightened**, he approached to the woman standing at the door.

Qeyd edək ki, feili sifət II tərkibləri də morfoloji şəkildə feilin ikinci formasına oxşadığına görə tərcümədə çətinliklər törədir.

VIII. Tamamlıq feili sifət tərkibləri ümumi halda olan isim və ya obyekt halında olan əvəzlik və feili sifətdən ibarətdir. Bu tərkiblər adından məlum olduğu kimi cümlədə tamamlıq funksiyasında olur. Araşdırmamız keçmiş zaman feili sifəti olduğu üçün nümunələr qeyd olunan feili sifətlərdən əmələ gələn tərkiblərdəndir:

Məsələn, 1) Nobody wanted **it tested** in such a way.

2) I decided to have my **linen washed** here.

IX. Mübtədə feili sifət tərkibləri ümumi halda olan isim və ya adlıq halda olan şəxs əvəzliyi və feili sifətdən ibarətdir. Bu tərkiblər cümlədə mübtədə rolunda çıxış edir, məsələn:

1) The American **woman** was seen **followed** by a detective.

2) **It** was found **barricaded** by the snowdrift.

X. Müstəqil nominativ feili sifət tərkibləri ümumi halda olan isim və ya adlıq halında olan əvəzlik və feili sifətdən ibarətdir. Bu tipli tərkiblər cümlələrdə ya əvvəldə, ya da axırda gəlir. Müstəqil nominativ feili sifət tərkibləri cümlədə zərflik vəzifəsində işlənir, məsələn:

1) "Bye", he said, and walked away, **his farewell unanswered**.

2) One morning he stood in front of the tank, his **nose almost pressed** to the glass.

XI. Müstəqil sözlü feili sifət tərkibləri **with** sözlü, ümumi halda olan isim yaxud adlıq halında olan əvəzlik və feili sifətdən ibarətdir. Belə tərkiblər cümlələrdə yerindən asılı olmayaraq digər üzvlərdən vergüllə ayrılır və zərflik vəzifəsində çıxış edir, məsələn:

1) I sat silent and still, **with my eyes fixed on the ground**.

2) The killer lay on the corridor of the train, **with his body stabbed**.

Beləliklə də, cümlədə söz sırasını bilmək və sözlər arasında sintaktik əlaqələri müəyyənləşdirmək cümlənin ümumi mənasını başa düşmək üçün əsas şərtidir. Cümlə üzvlərini müəyyənləşdirmək yəni sintaktik təhlilə xəbərdən başlamaq daha məqsədəuyğundur. Çünki cümlədə əsas məna daşıyan üzv-xəbər müəyyən edildikdən sonra qalan üzvləri tapmaq xeyli asanlaşır və bu da tərcümə zamanı yaranan cətinlikləri aradan qaldırır.

Elvira Yusifova
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
yusifovaelvira@mail.ru

KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNİN QƏRARLARININ İCRA OLUNMAMASINA GÖRƏ MƏSULİYYƏT MƏSƏLƏSİ

Açar sözlər: Konstitusiya Məhkəməsi, insan hüquqları, qərarlar, müasir tendensiyalar, konstitusiya, xarici ölkələr, məqsədlər

Keywords: Constitutional Court, human rights, decisions, modern trends, constitution, foreign countries, objectives

Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının hüquqi gücü qanunvericiliklə, bu orqanın xüsusi hüquqi statusu, dövlət orqanları və məhkəmə sistemində mövqeyi ilə müəyyənləşdirilir. Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının əsas xüsusiyyəti onların məcburiliyidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının IX hissəsinin 130-cu maddəsinə əsasən, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları Azərbaycan Respublikası ərazisində məcburi qüvvəyə malikdirlər. Məcburilik xüsusiyyəti o deməkdir ki, Konstitusiyaya zidd olan normativ hüquqi akt artıq icra, tətbiq oluna bilməz və ya gələcəkdə digər normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi üçün əsas götürülə bilməz.

Həmçinin, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları fərqli konstitusional-hüquqi münasibətlərin subyektləri üçün müxtəlif hüquqi nəticələr yaradır. Konstitusiya Məhkəməsinin Konstitusiyaya uyğun olmadığını elan etdiyi aktı ləğv etmək üçün adətən hər hansı bir orqan tərəfindən əlavə aktın qəbul edilməsi tələb olunmur və Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları birbaşa hüquqi gücə malikdir. Bu, Konstitusiya Məhkəməsinin yüksək

hüquqi statusunu vurğulayır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icrasını təmin etmək və yerinə yetirmək hazırda bəzi ölkələrdə, xüsusilə yeni demokratik ölkələrdə ciddi bir problemdir. Beləliklə, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icrasına nəzarət edən orqan öz funksiyalarını yerinə yetirmir. Göstərilən mexanizmin əsas çətinliyi ondadır ki, qərarın icra olunmamasına görə, pozulmuş hüquqları bərpa etmək üçün qanun tərəfindən nəzərdə tutulan hüquqi tədbirlərdən keçmək lazımdır. Digər bir problemdə Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən Konstitusiyaya uyğun olmayan hesab olunmuş aktın təkrar tətbiq edilməsi halında heç bir subyektin müraciəti, təklif və ya şikayətinin olmamasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin hansısa aktın Konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlamağa təklif etmək vasitəsilə şikayət etmə hüququnun olmaması nəticəsində Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən Konstitusiyaya uyğun olmayan hesab etmiş bir aktın fəaliyyətini bu və ya digər formada davam etdirilməsinə mane ola bilmir. Lazımi konstitusional-hüquqi düzəni yaratmaq, ictimai hakimiyyət mexanizminin effektivliyinə bağlıdır. N.V.Vutrukun fikrincə Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının gücü və icrası arasında fərq qoyulmalıdır. O, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icrasının təmin edilməsi üçün təyin olunan subyektlərin aktiv fəaliyyətini tələb olunduğunu qeyd edir. Təyin olunan orqanların konkret fəaliyyət növləri və onların lazımi fəaliyyətləri Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının məzmununun xüsusiyyəti tərəfindən müəyyən edilməlidir.

Bir çox xarici ölkələrdə konstitusiyaya məhkəmələrinin qərarları müstəqil icra olunan aktlar kimi klassifikasiya olunur, ki, bu da deməkdir ki, konstitusiyaya məhkəmələri tərəfindən konstitusiyaya zidd olan kimi tanınan aktların ləğv edilməsi üçün xüsusi hərəkətlərə ehtiyac yoxdur. Məsələn, Rumıniya Konstitusiyasının 147(1) maddəsinə əsasən, qəbul edilmiş

təlimatların (müəyyən müddət ərzində) Konstitusiyaya ilə uyğunlaşdırılmaması halında, bu təlimatlar avtomatik olaraq qüvvəsini itirir.

Bəzi Konstitusiyaya Məhkəməsi qərarlarının icra olunması üçün aktiv fəaliyyət tələb edilə bilər. Konstitusional nəzarət orqanlarının aktları, hüquqi münaqişə yolu ilə normanın icrasından imtina etmə, daha məqsədli tənzimləmə versiyasını seçmək, siyasi xarakterdən imtina etməklə öz əhəmiyyətini tapa bilər. Hüquqi ədəbiyyat vurğulayır ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı könüllü və sükutlu icra olunmalıdır; ancaq Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icra olunmamasına görə məsuliyyəti müəyyən edən xüsusi akt qəbul olunmalıdır.

Beləliklə, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icrası problemi yalnız hüquqi deyil, həmçinin hüquqi tənzimləmənin daha məqsədli versiyasının seçilməsi ilə əlaqəli olan siyasi məsələdir. "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" Qanununa (66.2-ci maddə) əsaslanaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icra olunmamasına görə hüquqi cavabdehlik nəzərə alınıb. Qanun nəzərə alındığında, bu qərarların icrası üçün hüquqi cavabdehlik məsuliyyəti müəyyən edilmişdir. Qanun, bu qərarların icrası üçün cavabdehlik daşıyan subyekt dairəsini müəyyən etmir, lakin, Konstitusiyaya Məhkəməsinin ərazi yurisdiksiyasını "Azərbaycan Respublikasının ərazisində" müəyyən edərək, bu qərarların tətbiq sahəsini müəyyən edir.

Yuxarıda qeyd olunlarla əsasən, hesab edirəm ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icra etməyə cavabdeh olan subyektləri açıq bir şəkildə qanunmüəyyən etmədikcə, bu prosesə bütün dövlət və yerli idarə orqanları, vəzifəli, hüquqi və fiziki şəxslər cəlb olunmalıdırlar.

Mina Əliyeva

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

doktorant

[minaliyeva935@gamil.com](mailto:minaaliyeva935@gamil.com)

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA MODERNLƏŞMƏ PROSESİ

Açar sözlər: *Azərbaycan, modernləşmə, tarix, müasirlik, qərbləşmə*

Keywords: *Azerbaijan, modernization, history, modern, westernization*

Tarixən sivilizasiyaların inkişafına müxtəlif yanaşmalar olmuşdur. Modernləşmə nəzəriyyəsi də ənənəvi cəmiyyətdən müasir cəmiyyətə doğru inkişafı öyrənir. Məhz bu nəzəriyyəyə görə ictimai-sosial, iqtisadi intibah Qərbdən Şərqə doğru yayılmaqdadır. Təsadüfi deyil ki, bəzi alimlər modernləşmə terminini hətta qərbləşmə termini ilə eyni tutur.

Bu prosesin Azərbaycanda necə getdiyini öyrənmək üçün tarixə nəzər salmaq kifayətdir. Azərbaycan Şərq sivilizasiyasına aid olsa da, XIX əsrdən başlayaraq, modernist ideyaların doğrulduğunu görə bilərik. Azərbaycandakı modernləşmə prosesi “dövlət səviyyəsində” deyil, qabaqcıl cəmiyyət qurumları, təbəqələri, mütərəqqi fikirli ziyalılar tərəfindən gerçəkləşdirilmişdir (Süleymanlı, 2011: 125). Məhz ziyalılar tərəfindən intibahın başladılması modernləşmə prosesini özünəməxsus etmişdir. Digər əsaslı fərq müasirləşmə ehtiyacının “yuxarılar” tərəfindən deyil, “aşağılardan” başladılması, digər tərəfdən də prosesin təzyiqlər və məhdudiyyətlər şəraitində davam etdirilməsi idi (Süleymanlı, 2011: 125). Qərbdə bu prosesin əksi olaraq, modernləşmə yuxarı təbəqələrin ehtiyacından başlamışdır. Fərqliliklər, bununla bitmirdi. Azərbaycan cəmiyyəti

üçün vacib sayılan türkçülük və islam dininə olan etiqad Şərq mədəniyyətinə meyllilik modernləşmə prosesində qərbin və şərqin sintezi kimi özünü biruzə verirdi. Beləliklə Əli Bəy Hüseynzadə tərəfindən irəli sürülən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəlsəfi təməli sayılan türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək ideyası yaranmışdır. Bu üç mövhumu özündə birləşdirmək asan məsələ deyildi. M.Ə.Rəsulzadənin elmi-texniki tərəqqi nailiyyətləri, mədəni yeniliklər mənimsənilməli, ruhi-mənəvi dəyərlərimiz mühafizə edilməlidir (Süleymanlı, 2011: 129) fikrində aydın görmək olar ki, bu yolda ziyalılarımız həm müasirlik, həm də milli dəyərlərin qorunması üçün çalışmışlar.

Demək olar ki, Azərbaycan müttəfikirləri Qərblə Şərqin sintezindən doğan xüsusi yol seçmişdilər. AXC qurucuları xaricdə təhsil alaraq, avropa modernizmindən xəbərdar idilər. Onlar Avropadakı inkişafı görərək vətəndə bu dövrdə mövcud olan geriliyi yox etmək, inkişaf etmiş cəmiyyət görmək arzusunda idilər. Lakin bu dövr üçün böyük əksəriyyət hələ də belə dəyişikliklərə hazır deyildilər. Bu baxımdanda milli-mentalitet, mənəvi dəyərlərə arxalanaraq müasirləşmək məhz ziyalı təbəqənin qarşıya qoyduğu əsas məqsəd idi.

Ə.Hüseynzadə Azərbaycan kulturoloji fikrində ilk dəfə olaraq Qərb-Şərq sintezini dilə gətirərək müasirləşmək (avropalaşmaq) probleminə yeni çalarlar əlavə etmiş, Avropanın elmi-texniki nailiyyətlərinin, iqtisadi və siyasi idarəetmə strukturlarının mənimsənilməsi zərurətini önə çəkərkən ifratçılığa yol verməməyə çağırmış, məhz nələrin mənimsənilməsi məsələsində çox ehtiyatlı olma yolunda öz dəyərli tövsiyələrini vermişdir (Süleymanlı, 2011:140).

XI Qırımızı Ordu 1920-ci il aprelin 27-də Bakıya daxil olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə son qoymuşdur. Türk və İslam dünyasında ilk hüquqi, dünyəvi və demokratik dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qarşıya

qoyduğu məqsədlərə müvəffəq olmadan süquta uğrayır. Buna baxmayaraq, məhz bu dövr modernist ideyaların cəmiyyətdə yayılmasına səbəb olmuşdur (Gökəlp, 1997: 80).

Ədəbiyyat

1. Süleymanlı, M.A. (2004). Çağdaş türk düşüncə tarixindən: Cəmil Meriç yaradıcılığı Azərbaycanda. “Mədəniyyət dünyası”. IX buraxılış. Bakı: ADMİU, s.7-20.
2. Süleymanlı, M.A. (2011). Azərbaycan kulturoloji fikir tarixindən: XX əsrin əvvəlləri. Bakı “Nafta-Press nəşri, 208 s.
3. Gökəlp, Z. (1997). Türkləşmə, İslamlaşma, Müasirləşmə. İstanbul: Toker Yayınları, 80 s.

Ruqiyyə Məmmədova
Bakı Slavyan Universiteti
doktorant
ruqiyye.ehmedova@bk.ru

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN KOMEDİYASINDA “DƏLİLİK” ANLAYIŞI

Açar sözlər: dramaturq, komediya, ədəbiyyat, yazıçı, simvol
Keywords: dramaturgy, comedy, literature, writer, symbol

Dəlilik mövzusu istər dünya ədəbiyyatında, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında aparıcı mövzulardan olmuşdur. Ağıllılıq və dəlilik cəmiyyətimizdə həmişə gündəmdə olan bir problem kimi ədəbiyyatın tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyatımızda Cəlil Məmmədquluzadədən başlayaraq dövrümüzdəki yazıçılar da öz yaradıcılıqlarında “dəlilik-ağıllılıq” psixologiyasını əsas mövzuya çevirmişlər.

Yazıçı Firuz Mustafa da öz yaradıcılığında bu mövzuya toxunmuş, “Ağıllı adam” komediyasında cəmiyyətdəki ədalətsizlik, haqsızlıq, özbaşnalıq, qanunsuzluq kimi problemləri “dəlilik” priyomu ilə oxucuya göstərmişdir. Əsərdə həkim, jurnalist və müstəntiq obrazlarının dialoqları irəlilədikcə mühitimizdəki mənəvi-əxlaqi, ictimai-siyasi problemlər aşkara çıxır. Pyesdə sənətkar pulla dəlilik kağızı alan cinayətkarları, doğruları rüşvətlə gizlədən jurnalistləri, günahsız insanlara zorla cinayət işlədiyini söylədirən müstəntiqləri onların öz danışmaları ifşa edir, heç kimin görmədiyi reallıqları dəlixanadakı “xəstələr”in-generalların, komissarların, namuslu adamların söhbətləri ilə açıb göstərir (Əfəndiyev, 2005: 590). Əsərdə “xəstə” kimi təqdim olunan obraz bəlkə də mühitimizdəki ən ağıllı insandır. O öz monoloqu ilə cəmiyyətimizdəki bütün həqiqətləri açıq şəkildə dilə gətirir: “Onların heç biri gördüyünü olduğu kimi

danışa bilmir. Onların heç biri olduğu kimi görünmür. Onların heç biri ürəyindən keçəni səmimiyyətlə deyə bilmir. Taxta başlar! Sizin hamınızın içi ilançayanla doludur. Namusumuza toxunulursunuz, üzünüzə tükürürlər-gülürsünüz, var-dövlətinizi talayırlar-yalmanırsınız, kürəyinizi tapdalayırlar-ağnayırırsınız, qeyrətinizə sataşırırlar-hırıldayırsınız... Axmaq siz özünüzsünüz, ...siz, siz, siz... Vəzifə sahiblərinin qarşısında alçalırsınız, yalançı natiqlərə əl çalırırsınız! Bəlkə yalan deyirəm?! Xeyr! Mən həqiqəti deyirəm” (Mustafayev, 55)...

Ümumiyyətlə ədəbiyyatımızda əsl həqiqətləri, doğruları, gerçəkləri “dəlilər”, “xəstələr” vasitəsi ilə söyləmək bir ənənəyə çevrilmişdir. Həqiqət carçısına çevrilən ağıllı dəlilər əslində sənətkarların hər dövrdəki problemləri, çatışmazlıqları xalqa göstərmək, xalqın gözünü açmaq üçün istifadə etdikləri bir üsuldür.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan komediyasında “dəlilik” anlayışı daha çox Elçin Əfəndiyevin adı ilə bağlıdır. Elçin Əfəndiyev Azərbaycan ədəbiyyatında, Azərbaycan dramaturgiyasında absurdizmin yaradıcısıdır. Absurdizmin əsasını isə dəlilik anlayışı təşkil edir. Lakin bu anlayış nə “Koroğlu” dastanındakı “dəli”-“igid” sözü, nə də ki fiziki qüsuru olan insan-dəli məfhumu deyil. Elçinin “dəli”ləri bəlkə də hadisələrin bəhs edildiyi dövrün ən ağıllılarıdır. Sadəcə onları bu vəziyyətdə görsənməyə dövrün çətinlikləri, ağır həyat şəraiti salmışdır. Onlar öz düz vicdanı, əqidəsi, düşüncəsi ilə cəmiyyətlə uyğunlaşmayan, onun qayda-qanunlarına qarşı çıxan, etiraz bildirən insanlardır. Yazıçı məhz belə insanları “dəli” adı ilə qələmə almışdır (“Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı”, 2016: 500).

Elçin Əfəndiyev öz dramaturgiya yaradıcılığında “dəlilik” sindromunu hər rəkursdan qələmə almışdır. Onun dəlilərinə hər yerdə rast gəlmək mümkündür. Əgər “Ah, Paris!, Paris!” komediyasında onunla kiçik bir məmləkətdə qarşılaşırsınızsa, “Mən

sənin dayınam” pyesində onu teatrın özündə görürük. Əsər teatr mühitində cərəyan etsə də keçid dövrünün ümumi mənzərəsini, bu dövrdəki bir sıra ictimai-sosial problemləri əks etdirir.

Əsərdə gerçək həyatda, istərsə də teatr aləmində baş verən haqsızlıqlardan, ədalətsizliklərdən və bu zaman üzə çıxan eybəcərliklərdən bəhs olunur. Yazıçı oxucunu əsərin əvvəlində, pyesin adından sonra yazılan “teatr özünə gülür” cümləsi ilə baş verəcək hadisələrə bir növ hazırlayır, gülüşə özü də satirik gülüşə səbəb olacaq hadisələrin baş verəcəyinə xəbərdarlıq edir. Çünki Elçin Əfəndiyev yaradıcılığına az da olsa bələd olan insan bu fikrin satirik mənada işləndiyinə şübhəsi ola bilməz.

Pyesin əsas qəhrəmanı Əhməd istedadlı, ağıllı, haqsızlıqla barışmayan, əsl aktyorluq qabiliyyətlərinə malik, teatrı, ən əsası öz vətəninə sevən bir insandır. Onun teatr haqqındakı fikirləri buna əyani sübutdur. O, istedadlı bir gənc kimi istəyir ki, teatr əsl sənət ocağı olsun, teatrın direktoru işgüzar, məsuliyyətli bir insan olsun, gözəl əsərlər yazan baş rejissor olsun, onun yazdığı əsərlərlə teatrın repertuarı zənginləşsin. Burda heç kim nə adına, nə adamına, nə sırtıqlığına, nə də demaqoqluğuna görə işə qəbul olunmasın. Əslində bu sözlər yalnız Əhməd bəyin deyil də, əsasən, müəllifin oxuculara, tamaşaçılara demək istədiyi, çatdırmaq istədiyi ürək sözləri, fikirləridir. Müəllif əsərdə bu vəzifəni teatr mühitində təsvir etdiyi “dəli”, bəlkə də ən ağıllı insan olan Əhməd bəyə verir. Artıq Elçin Əfəndiyevin “Mən sənin dayınam” komediyasında “dəli”lər teatr mühitində, səhnədə özünü göstərir (“Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı”, 2016: 1088).

Ümumiyyətlə, “dəlilik” məfhumuna ədəbiyyatımızda bir çox dövrlərdə rast gəlmək mümkündür. Dahi Nizami Gəncəvidən, yeni dövr ədəbiyyatımızın böyük sənətkarı Cəlil Məmmədquluzadədən ən yeni dövr-müasir dövrümüzdə qədər

olan ədəbiyyatda doğruluğun simvolu olan “dəli”ləri görürük. Dövlər, problemlər müxtəlif olsa da, bu məfhumun daşdığı qayə, prinsip dəyişmir.

Ədəbiyyat

1. Əfəndiyev, E. (2005). “Seçilmiş əsərləri”. (10 cildə) 3-cü cild. Bakı: “Çinar-Çap”, 590 s.
2. Mustafayev, F. “Komediya”. Bakı: “Araz”, 200 s.
“Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı”. (2016). 2 cildə. 1 cild. Bakı: “Elm və təhsil”, 800 s.
3. “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı”. (2016). 2 cildə. 1 cild. Bakı: “Elm və təhsil”, 1088 s.

Jalə Qənbərova

Bakı Dövlət Universiteti

doktorant

qenberova.jale@mail.ru

İNSAN ORQAN VƏ TOXUMALARININ ALQI-SATQISI CİNAYƏTİNİN QARŞISININ ALINMASI ÜSULLARI

Açar sözlər: orqan və toxuma, transplantasiya, alqı-satqı, cinayət, maarifləndirmə

Keywords: organs and tissues, transplantation, trade, crime, enlightenment

Bir çox ölkələrdə orqan transplantasiyası üçün uzun növbələr və transplantasiya üçün orqan və toxumaların çatışmazlığı problemi mövcuddur. Bu səbəbdən son zamanlar əksər ölkələr orqan bağışlama modellərinə, transplantasiya sistemlərinə, orqan nəqli təşkilatlarına böyük maraq göstərir, əhəmiyyətli resurslar ayırırlar. Orqan transplantasiyası işləri Azərbaycan, Türkiyə, İspaniya və Fransa kimi ölkələrdə rəsmi dövlət qurumları, bəzi ölkələrdə isə Səhiyyə Nazirliyinin nəzarəti altında qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir.

Bütün ölkələrdə orqan transplantasiyası sayının artırılması üçün zaman-zaman çoxsaylı səylər göstərilir. Hazırda daha çox aktual olan isə bu sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edilməsidir (Matesanz, 1998: 1632).

Canlı donordan transplantasiya məqsədilə orqan və toxuma götürülməsi və meytdən orqan və toxumaların götürülməsi ilə bağlı qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tənzimləyici normalar ayrılıqda araşdırılmalıdır. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulacaq həll təklifləri transplantasiya növlərinə görə qiymətləndiril-

məlidir. Prioritet isə hər zaman ölüldən orqan nəqlinin təmin edilməsi olmalıdır. Biotibb Konvensiyasında qeyd edildiyi kimi, öləndən insandan orqan transplantasiyası mümkün olmadıqda canlı insandan transplantasiya məqsədilə orqan tədarükü mümkün olmalıdır. Öləndən insandan orqan transplantasiyası canlı insandan orqan transplantasiyası ilə müqayisədə daha az etik mübahisələrə səbəb olsa da, bir çox həssas məsələləri ehtiva edir (Sert, Cihan, 2013: 88).

Hər bir ölkənin, cəmiyyətin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Bu xüsusiyyətlərə məhəl qoymayaraq qəbul edilən qanunlar, cəmiyyət üzvlərinin qaydalara zidd şəkildə davranmasına səbəb olur. Buna görə də qanunvericiliyə dəyişiklik etməzdən əvvəl ilk növbədə, cəmiyyətin mövzuya baxışını araşdırmaq, təhlil etmək lazımdır. Əks halda qanunvericilikdə ediləcək dəyişikliklər orqan və toxuma donorluğu ilə bağlı mövcud vəziyyətə daha da mənfi təsir göstərə bilər. Məsələn, 1980-ci illərdə Danimarkada, 1990-cı illərdə Almaniyada mərhumdan orqan transplantasiyası zamanı beyin ölümü ilə bağlı müzakirələr donorluq nisbətlərinin azalmasına səbəb olmuş və onun yenidən yüksəlməsi uzun illər çəkmişdir (Institute of Medicine, 2016: 29).

Məlumdur ki, orqan və toxuma transplantasiyasında ən böyük maneələrdən biri meyitdən orqan və toxuma transplantasiyası üçün meyidin ailə üzvlərinin razılığının alınmasıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, ailələrin donorluqdan imtina etməkləri səbəbləri arasında transplantasiya ilə bağlı biliklərinin elmi faktlara əsaslanmaması, yanlış fərziyyələr və media vasitəsilə öyrəndikləri məlumatlara əsaslanan fikirləri üstünlük təşkil edir. Bunun qarşısını almaq, ictimaiyyətdə orqan və toxumaların transplantasiyası, könüllü donor olmaq haqqında səlahiyyətli şəxslər, həmçinin əhali arasında tanınmış şəxslər, son dövrlərdə ictimaiyyətin maariflənməsində böyük rol

oynayan influenserlər tərəfindən insanların məlumatlandırılması, sosial media paylaşmaları orqan ianələrin sayını və transplantasiya sayının artımına gətirib çıxaracaq. Həmçinin geniş əhali arasında orqan donorluğu ilə bağlı qanunvericilik haqqında məlumatlılığı artırmaq üçün ictimai təhsil proqramları, təhsil müəssisələrində bu mövzu ilə bağlı biliklərin aşılması donor şəxslərin sayını əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq (Molina, 2018: 2).

Ümumiyyətlə cəmiyyətdə sağlamlıqla bağlı məlumatlar və xəbərlər sosial media vasitəsilə əldə edilir. Sosial medianın geniş yayılması və istifadəsinin artması səbəbindən orqan transplantasiyası gözləyən xəstələr, xəstə yaxınları və transplantasiya mərkəzləri sürətlə orqan donorluğu üçün sosial mediadan istifadə etməyə başlayıb.

Bir çox araşdırmalar medianın orqan donorluğuna əhəmiyyətli təsir göstərdiyini aşkara çıxarmışdır. Hətta bu səbəbdən bəzi ölkələrdə xəstəxanalar və transplantasiya mərkəzləri sosial media cəmiyyətləri yaradır. Media vasitəsilə müzakirə olunacaq orqan donorluğu məsələsi cəmiyyətin bir çox mühüm mövzularda kifayət qədər məlumatı olmayan və ya dezinformasiyaya məruz qalan əksəriyyət təbəqəyə çox mühüm təsirlər göstərə bilər.

Nəticə etibarilə sadəcə maarifləndirmə tədbirləri deyil, həm də müxtəlif çəkindirici tədbirlər, transplantasiya üzrə təkmil koordinasiya sistemləri, qanunsuz olaraq orqan və toxumaların transplantasiyası məqsədilə törədilən müxtəlif əməllərin kriminallaşdırılması orqan və toxumalarını könüllü şəkildə bağışlamağı seçən donorların sayının artmasına, donor orqanların alqı-satqısı cinayətinin qarşısının alınmasına gətirib çıxaracaq.

Ədəbiyyat

1. Matesanz, R. (1998). “Cadaveric Organ Donation: Comparison of Legislation in Various Countries of Europe”, *Nephrology Dialysis Transplantation*, № 13, Y., 1632 p.
2. Sert, S., Cihan, A.H. (2013). *Türk Mülki Hüququnda Orqan və Toxuma Transplantasiyasına Dair Bəzi Hüquqi Məsələlər*. İstanbul: Beta nəşriyyatı, 88 s.
3. Institute of Medicine. (2006). *Organ Donation: Opportunities for Action*, Ed. James, F. Childress, Catharyn T. Liverman, Washington D.C. National Academies Press.
4. Molina, I.M. (2018). “Main Causes of Family Refusal to Organ and Tissue Donation: 10 Years of Experience in a Latin American Centre”. *Nefrologia*, C. 38, mart-april, 2 p.

Fidan Allahverdiyeva
Bakı Slavyan Universiteti
doktorant
fidan-allahverdiyeva@rambler.ru

NAĞIL VƏ MİFLƏRDƏ KRİPTOFOR PERSONAJLAR

Açar sözlər: *drakomorf, eyrenomorf, hidromorf, kriptantrop, kriptofor, kriptometafora, kriptomorf, ofiogen, ofiomorf, protoarx, zavromorf, zooantrop*

Keywords: *dracomorphos, hydromorphos, irenomorphos, kryptoanthropos, kryptometaphor, kryptomorphos, kryptophorus, ophiogene, ophiomorphos, protoarchos, sauromorphos, zooanthropos*

Mədəniyyət dəyərləri dünyanın milli mənzərəsini təşkil edən əsas hissələrdən biridir, lakin onlar lazımi qədər öyrənilməyib. Zoomorfizm və antropomorfizm – ümumiləşdirilmiş çoxaspektli anlayışdır, həm mifologiya, həm dilçiliyin tərkib hissəsidir. Lakin, nağıl və miflərdə onlara zoomorf və antropomorf demək düzgündür. Gizli kontekstli təzahürlər – “kriptofor”, gizli zoomorf isə “kriptomorf”, ya “kriptantrop” adlandırılacaq. Metafora və evfemizmlər vasitəsi ilə mif və nağılların təfərrüatı gizlənilirdi, kriptometaforaya çevrilirdi. Zoomorf və antropomorf personajların əksəriyyəti heyvan və təbiət obrazı arxasında gizlənən insanlar idi.

Kriptofor personajlar sırasına Demetra və Baba-Yaqanı aid etmək olar. “Demetraya” adlanan Homerin himnində Demetra hökmdar Demofontun oğlunu böyüdür və ölümdən qorumaqdan ötrü uşağa ambrosiya sürtür, odda bərkidir və ölməzlik bəxş edir. “Uşaq oğrusu”, “uşaq yeyən” – Baba-Yaqanın epitetlərindədir və bu metafora “uşaq bişirmə” adəti ilə bəlidir. Xəstə uşaqları ağır xəstəlikdən və ölümdən qurtarmaq üçün sobada

saxlayıb, odda bərkidirdilər. Baba-Yaqa həmçinin ithaf kahnəsi də sayılırdı. “İvan-Çareviç və Marya Morevna” nağlında Yaqa dünyanın o başında, dənizə yaxın, “odlu çayın” o tayında olur və at ilxısı saxlayır. Qeyd edək ki, yunan miflərinə görə axirət dünyasında – Aiddə – “odlu çay” axır. Fiqaliyada havadar ilahə Demetra at başı ilə təsvir olunurdu (Graves, 1992: 43). Yaqaanın obrazı da “at başı” ilə bağlıdır (Afanasyev, 1984: 119-120).

Zmey Qorınıç, Əjdaha, Fafnir, Ladon, Zilant – bu tip personajlara ofiomorf zavromorf, drakomorf və zooantrop deyə bilərik, hər biri nəsə qoruyur. Əjdahanın kriptofor obrazı Həştərxan şəhərinin adı ilə bağlıdır. “XIII əsrdə tatar məskanlarında Aştarxan (Acitarxan) kəndin adı çəkilir” (Lingvo x5. Great Soviet Encyclopaedia). “Şahnamə” poemasına çəkilmiş miniatürlərdə Əjdaha insan cildində təsvir olunub.

“Əjdaha” adının sanskritdən tərcüməsi, izah və şərhlərin təhlilindən aydın olur ki, Əjdaha kübar nəsildən, lakin zülmkar işğalçıya dönmüş, özünü Tanrı sayan zalım hökmdar idi, Odpüskürən Viran-İlanı obrazın prototipi isə qədim çin mifologiyasından mənimsənmiş məşhur Odlu Əjdahanın rəmzi olub. Çox güman ki, Əjdaha öz işğalçı məqsədlərində Çində icad edilmiş barıtdan ilk dəfə istifadə etdiyindən “Aji-Daxaka” epitetini alıb (आजि [aji] – nail olmaq, işğal etmək; दाहक [dahaka] – yandıran).

Müəlliflərdən asılı olaraq bir nağılda Kaşey özünə həyat yoldaşı axtaran gəlin oğrusudur, V.P. Anikinın nağıl toplusunda isə Müdrik-Vasilisanın atasıdır, övladının parlaq gələcəyini düşünən, qızını qurbağaya döndərən valideyndir. Kaşeyin həyat yoldaşının adı isə “ölüm” mənasını daşıyan Morenadır (Mara) – qərbi slavyan mifologiyasında ölüm və qışın rəmzi olan, sonradan eyrenomorf Marya-Morevna obrazına çevrilən ilahədir. “Ölümsüz” epitetini Kaşey həyat yoldaşı Morenanın

qandallarından xilas olunduqdan sonra aldı, nəzərə alaq ki, Morena – ölüm təcəssümüdür, “ölümsüz” epitetin kriptofor mənası isə – Morenasız, ölümsüz, həyat yoldaşsız, arvadsız deməkdir. Beləliklə, Kaşey-Karaçun və Mara-Morenanın obrazları eyrenomorf Şaxta baba və Qarqıza döndülər.

Müdrük Vasilisanın kriptofor, hidromorf epiteti Şahzadə-Qurbağa – Çarevna-Lyaquşka Vasilisanın elə əsl adıdır. “Lyaqa” ya “Laqa” antroponimi “Γ” – [laguz] – “su” mənasını daşıyan, qədim skandinav runasının adından əmələ gəlib. Nağıldakı məşhur qurbağa dərisi su gülünün şirəsində hopdurulmuş, dəri xəstəliklərinin müalicəsi üçün nəzərdə tutulan, kətdən tikilmiş adı paltar idi.

Tədqiqat prosesində personajın zooantropluğu – onun irsində tanrı genlərin mövcudluğundan asılı olduğu təsdiq olunur. Yunan mifologiyasında protoarxların filogen (nəsil şəcərəsinin) təhlili nəticəsində bir neçə obrazların kriptoforluğu aşkarlandı.

Mif personajların ofiogen təhlili göstərdi ki, Afinanın ilan genləri atası ofiomorf-Zevs, ulu babası Ulu İlan Ofion və ulu nənəsi Geyadan, at genləri isə babası Kronosdan keçib, hətta Afina və Ofion adlarında səs uyğunluğu müşahidə olunur. “İlan müdrikliyi” ifadəsi müdrüklük titanı Metida və ofiomorf-Zevsin birliyi əsasında yaranıb.

Yunan mifologiyasında ən böyük maraq yaradan personajlardan biri Meduza Qorqonadır. Maraq doğuran cəhətləri ondan ibarətdir ki, bu süni yaradılmış obrazı Afina Pallada yaradıb və “Meduza” adı Afinanın epitetlərindən biridir – Afina Medeusa.

Sözün mənasına gəldikdə: “μέδω” – qayğısına qalmaq, himayə etmək, havadar olmaq; “μεδέουσα” – havadar (qadın) kimi tərcümə olunur. Yəni, “Medeusa” adının kriptofor mənası və gizli işarəsi Afinanın Attikada havadar olduğunu bildirir. Afinanın atributları ilan, bayquş və üzərində Meduza başı olan

keçi dərisindən düzəlmiş qalxan idi. Afina müharibədə istifadə etdiyi vasitələrin sinir iflicinə gətirən zəhərli maddələrin tədricən inkişafını izləmək olar. Lakin bir sual yaranır – Afinanın qalxanında Persey vurduğu Meduza başı – həqiqi başdır, yaxud müəyyən funksiyalı maskadı. Meduzanın baxışından daşa dönmə hallarının izahı – maska hallyusinogen maddələrlə şirələnmiş ola bilərdi. Meduzanın yaşadığı yer də vacibdir. Aralıq dənizi ərazisində seysmik aktiv qatlarda bir sıra fəal vulkan yerləşirdi. Afina ulu nənəsi Geyaya ehtiramla yanaşır və yerin dərinliklərində sığınacaq axtarırdı. Afina-Medeusa gizləndiyi mağara və kaha suların tərkibi yüksək hidrogen sulfidli sular ola bilərdi, bu isə çox miqdarda zəhərli idi.

“Meduzanın daşa döndərən baxışı” ifadəsinin digər izahı: Afina hallyusinogen maddələrlə şirələnmiş maskasını geyindikdən sonra düşmənin üzünə vulkan külü ata bilərdi, bu isə iflic halında quruyub qalmadan əlavə insanda ideopatik ağ ciyər fibrozuna, yəni ağ ciyərlərin daşa dönməsinə gətirib çıxarda bilərdi. “Vulkan külü – yüngül beton, şüşə qablar və sement istehsalında istifadə olunur” (Lingvo x5. Great Soviet Encyclopaedia: volcanic ash). Afina maskanı özünü qorumaq və kim olduğunu gizlətmək üçün yaratmışdır. Buradan belə nəticə çıxır ki, əleyhqazın və “taun həkimi” maskasının prototipi qorqonanın maskası idi.

Meduzanın obrazı ilə bağlı bütün hadisələr əslində Afınaya aiddir. Bir neçə miflərin təhlili, metafora və evfemizmlərin açıqlaması, qədim yunan dilindən adların tərcüməsindən sonra, şübhəsiz, belə nəticə çıxır ki, bakirə ilahə adlanan Afina-Medeusanın doğma övladları var idi: Poseydondan doğulan Xrisaor və qanadlı at Peqas, Hefestdən doğulan – Erixtoniy idi.

Ədəbiyyat

1. Afanasyev, A.N. (1984). Narodnye ruskiye skazki. Nauka. Moskva, 511 s.
2. Lingvo x5. Great Soviet Encyclopaedia (Ru-Ru) (1970-1977). Over 86,400 entries.
3. Graves, R. (1992). The Greek Myths: The Complete and Definitive Edition. Trans. from English. Edited by A.A.Takho-Gody. M., Progress, 624 p.

Xəqani Cəfərli

Bakı Dövlət Universiteti

dissertant

xaqani.ceferli.1990@mail.ru

**ABŞ-IN ƏFQANİSTANDA HƏRBİ
ƏMƏLİYYATLARININ COĞRAFİYASI
(2006-2009-CU İLLƏR)**

Açar sözlər: ABŞ, Əfqanıstan, Taliban, cəbhə, terror, qruplaşmalar

Keywords: USA, Afghanistan, Taliban, front, terror, groups

2006-cı ilin yazından Əfqanıstan uğrunda savaşın ən ağır olan üçüncü hissəsi başlandı. ABŞ-ın qənaətinə görə Əfqanıstanda təhlükəsizlik problemlərini NATO həll etməli idi. 2006-cı ildən ABŞ rəhbərliyi Avropa müttəfiqlərinin passivliyindən və Əfqanıstanda zəif iştirakından narazılığını bildirirdi. Ölkənin ən ağır döyüşlər gedən hissəsi olan Cənubda – ABŞ, İngiltərə, Kanada, Avstraliya, Niderland və Danimarkadan olan hərbi kontingentlər yerləşirdi. Ölkənin qalan hissəsində vəziyyət nisbətən sabit idi, bu da alman, fransız, italyan və türk kontingentlərinin əfqanlara təlim və quruculuq işlərində yaxşı şərait yaradırdı. Ağ evin fikrinə görə məhz bu dövlətlər Əfqanıstanda Talibanla mübarizədə öz səylərini artırmalı idi (Sushenchov, 2013: 66).

2006-cı ildə Əfqanıstan ərazisində xeyli sayda hərbi birləşmələr mövcud idi. Bu birləşmələr coğrafi mövqeyinə görə üç cəbhəyə bölünürdü: Şimali, Mərkəzi və Cənub (Dzhons, 2013: 246).

Cənub cəbhədə Taliblərə qarşı İngiltərə və Hollandiya kontingentləri mövqe tutmuşdular (Sushenchov, 2013: 66). Bu cəbhə Əfqanıstanın Gilmənd, Qəndahar və Pakistanın Belu-

cistan vilayətlərini əhatə edirdi. Burada ən güclü birləşmə Molla Ömər tərəfindən rəhbərlik edilən “Taliban” terror qruplaşması olmuşdur, mərkəzi Kvetta şəhərinin yaxınlığında idi. Taliban bir neçə puştu klanları ilə əməkdaşlıq edirdi, xüsusən Gilzai klanı ilə, hansılar ki, onun legitimliyini tanıyır və logistik dəstək göstərirdi. Talibanın üsulları əsasən, kənd və dairə səviyyəsində tayfa liderlərilə ünsiyyət qurmaqdan ibarət idi (Dzhons, 2013: 248).

İkinci cəbhədə Beynəlxalq qüvvələrə qarşı, Pakistanın Taliban qolu vuruşurdu (Sushenchov, 2013: 64). Dəqiq adı olan “Təxrikeye Taliban-e-Pakistan” və ya “Pakistanın Taliban hərəkəti” terror təşkilatı, 2007-ci ildə bir tərəfdən ABŞ-ın avia zərbələri, digər tərəfdən isə Pakstan ordusunun Məhsud və Vəziristana hücumu nəticəsində, güclü və yeni qruplaşma kimi yaradılmışdır (Mezhdunarodniy jurnal Krasnogo Kresta. Konflikt v Afganistane, 2010-2011: 77). Mərkəzi cəbhə Pakistanın federal tabeliyində olan tayfalar bölgəsindən başlayaraq Əfqanıstanın Paktiya, Host və Loqar vilayətlərindən keçirdi.

Şimali cəbhə həmsərhəd olan Pakistanın Şimali-Qərb vilayətlərilə həmsərhəd olan ərazilərdən başlayaraq Əfqanıstanın Nuristan, Kunar və Nanqərhar vilayətlərinə qədər uzanırdı. Burada ən iri qüvvə Gülbəddin Hekmətiyarın başçılıq etdiyi “Həzbi – i – İslami” qruplaşması və digər birləşmələr olmuşlar. Onalardan birinə Həzbi – i – İslamidən ayrılmış Ənvər – al – Haq Mücahed başçılıq edirdi. Bu birləşməyə Həzbi – i – İslamidən gəlmiş yaraqlılar, keçmiş taliblər və sadə narazı vətəndaşlar daxil idi. Bundan savayı Şimali cəbhədə “Təhrik – i Nəfaz – i – Şəriət – i –Mohammadi” terror qruplaşması da vuruşurdu. Həmçinin Şimal cəbhəsində “Ləşkar – e – Tayba” və “Əl-Qayda” fəal döyüşürdü (Dzhons, 2013: 247). “Əl-Qayda” onlarla ölkələrdə fəaliyyət göstərirdi, xüsusilə ABŞ, İngiltərə, İspaniya, Almaniya, Yəmən, və Somali daxil olmaqla (Mezhdunarodniy jurnal Krasnogo Kresta. Konflikt v Afganistane, 2010-2011: 68).

Onlar Əfqanıstanda Taliban hökuməti dövründə öz gərəghalarını təşkil etmişlər. Bundan əlavə Şimal cəbhəsində qanunsuz daş-qaş və ağac alverilə məşqul olan kriminal qruplaşmalar da mövcud idi (Dzhons, 2013: 247).

Pentaqon rəhbərliyi ABŞ-ın dünyanın iki qaynar nöqtəsində (İraq və Əfqanıstanda) müharibə aparmasına baxmayaraq hərbi qüvvəni artırmaq qənaətinə gəlmişdi. 2007-ci ilin payızında müdafiə naziri Robert Qeyts Senatdan ABŞ ordusunu 92 min nəfərə qədər artırmasını razılıq alması üçün çıxış etmişdi. Əslində bu Əfqanıstanda quru qoşunlarının çatışmamazlığı ilə əlaqədar idi. Bu dövrdə Kiçik Corc Buşun və Konqresin reytingləri kritik aşağı həddə enmişdi.

2008-ci ilin iyulunda ABŞ əsas məqsəd kimi ekstremist qüvvələrə qarşı “uzun müddətli müharibə” elan etmişdi. 2009-cu ildə ABŞ Əfqanıstan müharibəsinə yanaşmasını dəyişmişdi. Barak Obama 20 yanvar 2009-cu ildə öz inaquerasiya çıxışında ABŞ-ın Əfqanıstan müharibəsindəki məqsədini – “çətinliklə əldə edilən sülhü möhkəmləndirmək” adlandırmışdı. Ona görə ABŞ özünün Əfqanıstan strategiyasında dəyişiklik etməyə başladı (Sushenchov, 2013: 70).

Ədəbiyyat

1. Sushenchov, A.A. (2013). “Ocherki politiki SShA v regionalnikh konfliktakh 2000-kh godov”. Isdatelstvo MGIMO – Universiteta. Moskva, 249 s.
2. Dzhons, S.D. (2013). “Na kladbishe imperiy”. «Eksmo». Moskva, 470 s.
3. Mezhdunarodniy jurnal Krasnogo Kresta. Konflikt v Afganistane. (2010-2011). № 880\881, 303 s, dekabr-mart.

Turan Məmmədova
Gəncə Dövlət Universiteti
dissertant
turan.memmedeova1988@gmail.com

MƏTNLƏRDƏ İNFORMASIYA SİXİLMASI PROBLEMİ

Açar sözlər: sızılma, əsas məlumatlar, əlavə məlumatlar, mənbə mətni, ikinci dərəcəli mətn

Keywords: compression, primary data, supplementary data, source text, secondary text

Ünsiyyət prosesində mənbə mətni müxtəlif məqsədlər üçün dəyişdirilə bilər: əsas məlumatları çıxarmaq, məlumatı yazıçı üçün lazım olan müəyyən bir formada yenidən yaymaq və ötürmək, çıxarılan məlumatı təsvir etmək. Transformasiyalar nəticəsində mənbə mətn - ikinci dərəcəli mətn əsasında öz mətni yaradılır.

Mətnin məqsədyönlü transformasiyası onun sızılmadan mümkün deyil [lat. compressio – sızılma]. Mətnin sızılması mətndən əsas məlumatların çıxarılmasıdır. Əsas məlumatlar, bir qayda olaraq, bütün mətnin və ya onun semantik hissələrinin kommunikativ vəzifəsini ifadə edən cümlələrdə olur. Əsas məlumatlarla yanaşı, mətndə əsas məlumatları dəqiqləşdirən və aydınlaşdıran əlavə məlumatlar da var (Sultanov, 1997).

Artıq qeyd edildiyi kimi, mətndəki məlumatlar əhəmiyyət dərəcəsinə görə əsas və əlavəyə bölünür. Əsas məlumat mətnin ən vacib məlumatıdır, o faktları ehtiva edir, başa düşülməməsi povestini ipini itirməyə, müəllifin məntiqinin pozulmasına səbəb olur. Əsas məlumatlar, bir qayda olaraq, bütün mətnin və ya onun semantik hissələrinin kommunikativ vəzifəsini ifadə

edən cümlələrdə olur. Əlavə məlumat əsas məlumatları dəqiqləşdirir və aydınlaşdırır, onu misallar, rəqəmlər, faktlar, qrafiklər, diaqramlar ilə göstərir.

Məzmun baxımından əlavə məlumat giriş xarakterli ola bilər - əsas məlumata aparır, vəziyyəti təqdim edir, konkret - əsas məlumatı aydınlaşdırır, təfərrüatlandırır, illüstrativ - əsas məlumatları misallarla təsvir edir, təkrarlayıcı - əsas məlumatları başqa sözlə izah edir, ümumiləşdirən - məlumatı ümumiləşdirir, mətnin məzmunu haqqında ümumi nəticələr çıxarır. Əsas və əlavə məlumatlara da cümlə səviyyəsində baxıla bilər (Rahman, Hamada, 2019).

Sıxılma substantiv (mətnin informasiya emalı) və linqvistik (alınmış məlumatı ardıcıl və kifayət qədər qısa şəkildə çatdırma bilən leksik və qrammatik vasitələrin seçimi) ola bilər. Başqa sözlə, sıxılma həm mətn səviyyəsində, həm də cümlə səviyyəsində həyata keçirilə bilər.

Əhəmiyyətli mətn sıxılma üsulları arasında əsas olanları bunlardır:

1. vacib olmayan və ikinci dərəcəli məlumatlar istisna olmaqla, məlumatın əsas və ikinciliyə bölünməsi (ikinci dərəcəli məlumat istisna olmaqla, sözləri, ifadələri, cümlə fraqmentlərini və bütöv cümlələri çıxarmaqla həll edilə bilər);

2. ümumiləşdirmə yolu ilə ilkin məlumatın kondensasiyası (xüsusi olanın ümumiyyə çevrilməsi).

Mənbə mətni sıxışdırmaq üçün əsas dil üsullarına aşağıdakılar daxildir (Sayood, 2017):

1. İstisna:

- təkrarların istisna edilməsi;
- sinonimlərdən birinin və ya bir neçəsinin xaric edilməsi;
- aydınlaşdırıcı və izahedici strukturların xaric edilməsi;
- cümlə fraqmentinin xaric edilməsi;
- bir və ya bir neçə cümlənin xaric edilməsi.

2. Ümumiləşdirmə:

- yekcins üzvlərin ümumi adla əvəzlənməsi;
- cümləni və ya onun bir hissəsini ümumi mənalı təyinedici və ya inkar əvəzliyi ilə əvəz etmək.

3. Sadələşdirmə:

- bir neçə cümlənin bir cümlədə birləşdirilməsi;
- cümlənin və ya onun bir hissəsinin nümayiş əvəzliyi ilə əvəz edilməsi;
- mürəkkəb cümləni sadə cümlə ilə əvəz etmək;
- cümlə fraqmentini sinonim ifadə ilə əvəz etmək

Məlumatların sıxılması informasiya inqilabının nailiyyətlərindən biridir. Bu inqilab, xüsusən də rəqəmsal məzmunun tətbiqi və istifadəsi sahəsində həyatımızı dəyişdi. Məlumatların sıxılması fenomeninin çox vaxt görünməməsinə baxmayaraq, getdikcə daha çox yayılmışdır. Məlumatların sıxılması həyatımızın informasiya texnologiyalarının bir hissəsidir. Bu, multimedia inqilabının hər bir aspekti üçün imkan verən texnologiyalardan biridir. Şəkillər, audio və video faylları sıxılma alqoritmləri sayəsində vebşaytda yerləşdirmək üçün əlçatandır. Uzun müddət məlumatların sıxılması nisbətən kiçik mühəndis və alimlər qruplarının sahəsi idi, lakin indi geniş yayılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Sultanov, V. (1997). Cümlənin semantik özəyi. (Azərbaycan dili materialı əsasında). Bakı: Elm.
2. Rahman, M.A., Hamada, M. (2019). Lossless Image Compression Techniques: A State-of-the-Art Survey. *Symmetry* 11, 1274.
3. Sayood, K. (2017). *Introduction to Data Compression*. Morgan Kaufmann: Burlington, MA, USA.

Aytəkin Qurbanova
Bakı Slavyan Universiteti
qurbanovaaytekin038@gmail.com

DEN BRAUNUN “CƏHƏNNƏM” ROMANINDA BƏDİİ DETALIN ROLU

Açar sözlər: *cəhənnəm, bədii detal, insan, Şərq-Qərb, mistik-triller*

Keywords: *inferno, artistic detail, human, East-West, mystical-thriller*

İnsan bəşəriyyət yaranandan ədəbiyyatın, incəsənətin və elmin təsvir, tədqiqat obyektı olmuşdur. Dünya ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərində insanın əzəli mahiyyəti bədii formatda təhlil olunmuşdur. Belə əsərlərin sırasında Dantenin “İlahi komediyası”, Hötenin “Faust”, Bayronun “Qabil”, H.Cavidin “İblis”, Şekspirin “Hamlet” və s. əsərlərini qeyd etmək olar. XXI əsrdə də ədəbi prosesin mərkəzində insan və onun əzəli mahiyyəti durur. Müasir ədəbi cərəyanın və janrların zənginliyinə baxmayaraq bədii ədəbiyyatın əsas qəhrəmanı insan və onun ümumbəşəri dəyəri, tarixi prosesdə rolu, mənəvi dünyası, mənəvi axtarışları, psixoloji aləmi və durumu qalmaqdadır. Bu cür müasir əsərlərdən biri də Amerika ədəbiyyatının nümayəndəsi olan Den Braunun 2013-cü ildə yazdığı “Cəhənnəm” romanıdır.

Biz “Cəhənnəm” romanını intellektual xəzinə hesab edə bilirik. Çünki, romandan incəsənət nümunələri, ədəbiyyat, tarix, tibb, fəlsəfə, texnologiya, müasir dövrün qlobal problemləri haqqında zəngin və mükəmməl məlumatlar əldə edə bilirik. Romanda insanın xidmətlərinin səhv və ya doğru olması, özü-özünə hərəkətlərinə görə mükafat yaxud cəza qazanması və burada kimin haqlı, kimin haqsız, kimin doğru,

kimin yalan olması kimi ümumbəşəri suallar, məsələlər qoyulmuşdur. Dünyanın dəhşətli təhlükədən xilasında belə insanın rolunun nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etməsi, bu və ya digər məsələlərdə də insanın günahkar yoxsa xeyirxah olması yazıçını əsər boyu şifrəli mesajlar ötürməsinə sövq etmişdir. Həmçinin romanda “Şərq-Qərb”, Yaradılış, elmi və dini məsələlərdə və bəşəriyyətdə insanın rolu günah və savab antitezası prizmasından təsvir olunur.

Den Braun “Cəhənnəm” (“Inferno”) romanını yazarkən XIV əsr İtalyan yazıçısı Dante Aligyerinin ölməz sənət abidəsi olan “İlahi komediyası” poeməsindən bəhrələnmişdir. Qeyd edək ki, əsərin müəllif tərəfindən “Cəhənnəm” adlandırılması təsadüfi deyildir. Cəhənnəm insanın var olduğu bir mühitdir. Çünki, insan Yaranışdan qovulmuşdur və Cənnət-Cəhənnəm antitezası kontestində qayğı və iztirablarla dolu, müharibə və ölümün məkanı olan “Yer” Cəhənnəm kimi dəyərləndirilə bilər. Burada mübarizə aparan insan günah və savab dilleması qarşısında qalır ki, tarix boyu, həmçinin real zamanda da müxtəlif alternativlər qarşısında qalan insan daha çox günahı seçir. Ona görə də, bütün bu ali, ümumbəşəri məsələlər romanda müəllif tərəfindən bədii detallar vasitəsilə çox uğurlu şəkildə təqdim olunub. Detallar interyer və eksteryerlə bağlıdır. İnsan Allah tərəfindən yaradılan varlıq olsa da, insanın bəşəriyyətdə yaradıcı varlıq olmasını və memarlıq abidələrinin möhtəşəmliyi, ecazkarlığı, ucaldılmasını müəllif məhz insanın elminin gücü, yaradıcı əməyinin sayəsində olmasını xüsusilə vurğulamışdır. Yazıçı romanda bizi Orta əsr memarlıq nümunələri ilə tanış edir. Memarlıq abidələri ilə tanışlıq oxucunun diqqətini çəkməyə bilməzdi. Məsələn, Beş Yüzlər zalı. Beş Yüzlər zalı məşhur turizm məkanlarından biridir və həm də dünyanın ən böyük otağı idi. Otaq respublikanın beş yüz üzvündən ibarət Ali Şurası üçün

1494-cü ildə tikilmişdi və adı da buradan götürülmüşdü (Den Braun, 2014: 188).

Memarlıq abidələri müəlliflərinin tarixdə iz qoyması, müasir dövrdə belə insaların diqqətini və zövqünü oxşaması danılmazdır. Bu insan beyninin, gücünün, əməyinin təbii ki, qüdrətidir. Memarlıq nümunələrindən digəri isə Piazza del Duomodur. “Qırmızı kirəmitlə örtülmüş günbəz. Başındakı mis kürə dəniz mayakı kimi işıq saçırdı. Bazilikanın böyük qübbəsinin layihəsini verən Bruneleski memarlıqda tarix yazmışdı. Beş yüz ildən çox zaman keçməsinə baxmayaraq bu gün də Piazza del Duomonun üstündə tərپənmez azman kimi 115 metr hündürlüyündə səmaya doğru uzanır” (Den Braun, 2014: 42).

Həmçinin romanda Türkiyənin İstanbul şəhərində yerləşən Ayasofiya memarlıq nümunəsinin eksteryeri ilə yanaşı dini, tarixi məqamlarda öz əksini tapmışdır. Qeyd edək ki, Ayasofiya “Hagia Sophia” hərfi tərcümədə “Müqəddəs hikmət” mənasını verir. Minarələr İstanbulun müasir və dünyəvi olmaqla yanaşı, həm də dini əsaslara söykəndiyini xatırladırdı. Ayasofiyanın ölçüsü iki məqsədə xidmət edir. Birincisi, bu, insanın Allaha olan sevgisi naminə hər şey edə biləcəyinə sübutdu. Bir də möminlər üçün bir növ şok terapiyasıdır. Bu cür böyük məbədə daxil olarkən onlar özlərinin nə dərəcədə kiçik olduqlarını görsünlər, mənəm-mənəmlikdən uzaq olsunlar, fiziki mənada Allah qarşısında bir zərrə boyda olduqlarını dərk etsinlər (Den Braun, 2014: 487).

Den Braun hətta “Cəhənnəm” romanında “Şərq-Qərb” məsələsinə də özünəməxsus şəkildə yanaşmışdır. Yazıçının İstanbul şəhərini təsvir etməsi bunun təsdiqidir. Məsələn, İstanbulda Ayasofiya məscidinin minarələrindən azan səsinin gəlməsi, möminlərin məscidlərə tələsməsi dindar, köhnə, Şərq aləmini xarakterizə edərsə, turistlərin mömin insanların namaza tələsməsini maraqla izləməsini dünyəvi, müasir Qərb aləmini

xatırladır. XV əsrdə Fatih Sultan Mehmedin Konstantinopolun fəthindən sonra binanın məscid olması, məsciddə iki dinin (İslam və xristian) izləri, yəni xristian ənənəsi Allah və müqəddəslərinin rəsmləri ilə zənginləşdiyi halda, İslam ənənəsində isə xəttatlığa üstünlüyün verilməsi və Allahın hikmət və gözəlliyini geometrik naxışlarla ifadəsi yer almışdır. Romanda “San Giovanni Baptist evi”nin eksteryeri ilə yanaşı xristianlığın izlərini, eləcə də tikilişində simvolikanın izləri təsvir olunmuşdur. “San Giovanni Baptist evi” səkkizbucaqlı tikili quruluşudur. Bina simvol xətrinə belə tikilmişdir. Xristianlıqda səkkiz rəqəmi yenidən doğulma və ya yaranmanı təcəssüm etdirir. Digər detallardan biri isə insanın zahiri görünüşü (portret) ilə bağlıdır. Burada maska bir detal kimi təsvir olunur. Romanda “Dantenin ölüm maskası” ilə yanaşı Şekspir, Volter, Tasso, Kits və s. məşhurların maskaları təsvir olunmuşdur. Bu maskalara “ölüm maskası” deyirlər. “Ölüm maskaları” 1500-cü illərdə dəb imiş, dünyasını dəyişən insanın bir neçə dəqiqədən sonra üz cizgilərinin gipsə salınmış surətidir. Həmçinin Orta əsrlərdə dimdik burunlu maska yayılıbmış və “ona vəba maskası deyirdilər”. Simvollar aləmində dimdik burunlu xüsusi maska “Qara ölüm” ifadəsi və sinonimdir. 1300-cü illərdə Avropaya yayılan vəba sakınların 3/1 öldürübmüş. Bəziləri “Qara ölüm” ifadəsindəki “qara” sözünün qanqren və dərialtı qanaxmalara istinadən istifadə olunması düşünülüb, ancaq “qara” sözü əhali arasında yayılan bu pandemiyanın yaratdığı qorxunu ifadə edirdi (Den Braun, 2014: 57).

Yazıçı “Cəhənnəm” romanında bəşəriyyətin xilas problemi, insan artımının qarşısının alınması, kütləvi qırğınların artması və bunlara əsas səbəb texnikanın yüksək səviyyədə inkişafı, Yer səthinin qlobal istiləşməsi, ozon qatının dağılması, okean ehtiyatlarının tükənməsi, ayrı-ayrı heyvan növlərinin nəslinin kəsilməsi, meşələrin məhv edilməsi, təkrar istehsal və hibrid

avtomobillərin artması, yayılan “Ebola virusu”, “onkoviruslar (xərçəng)”, “QİÇS”, “H5N1 mutant virusları” kimi virusların yayılmasının əsas səbəbinin insanların öz səhvləri, nöqsanları olması haqqında öz mesajlarını ötürmüşdür. Yazıçı bizi Transhumanist fəlsəfəsi ilə tanış etməsi bunu təsdiqləyir. “Transhumanizm” intellektual hərəkatdır, fəlsəfə və elm dünyasında sürətlə yayılmaqdadır. Onun əsas qayəsi texnologiyadan istifadə edərək insan bədənindəki daxili zəifliyi aradan qaldırmağa nail olmaqdır (Den Braun, 2014: 366).

Den Braun romanda məhz insanın yaradıcı əməyinin, gücü, qüvvəsi, insanların sayının yüksək elmin inkişafı nəticəsində azaldılması, bu azalmanın bəşəriyyətin gələcəyinə verəcəyi müsbət və mənfi nəticə, “Şərq-Qərb”, Yaradılış, dini məsələlərdə və bəşəriyyətdə insanın rolu “günah və savab” antitezası indinin özündə də müzakirə mövzudur və aktualdır.

Ədəbiyyat

1. Den Braun. (2014). “Cəhənnəm” romanı. Bakı: “Qanun” Nəşriyyatı, 575 s.

Ayşən Aslan - Məmmədli
Bakı Dövlət Universiteti
ayshan.aslan@gmail.com

GUAM – MÜSTƏQİL DÖVLƏTLƏR BİRLİYİNİN ALTERNATİVİ KİMİ

Açar sözlər: *Postsovet məkanı, GUAM, MDB, Azərbaycan, integrasiya, regional əməkdaşlıq, Xəzər nefti, neft ixracı, Yalta sammiti, münaqişələr, sanitar qurşağı, Azad Ticarət Zonası*

Keywords: *Post-Soviet space, GUAM, CIS, Azerbaijan, integration, regional cooperation, Caspian oil, oil export, Yalta summit, conflicts, sanitary belt, Free Trade Zone*

Azərbaycan Respublikasının yaradılmasında və fəaliyyətində yaxından iştirak etdiyi postsovet məkanı qurumlarından biri kimi GUAM (Gürcüstan, Ukrayna, Moldova, Azərbaycan nəzərdə tutulur) XX yüzilliyin 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən cərəyan etməkdə olan proseslərin nəticəsi olaraq gündəmə gəlmişdi. GUAM-ın yaradılması ideyası bilavasitə Rusiyanın regionda mövcudluğunu qoruyub saxlamaq cəhdlərinə 4 postsovet məkanı respublikalarının cavab reaksiyası olub bir növ MDB-yə alternativ kimi təşəkkül tapmışdı. SSRİ-nin dağılmasından sonra postsovet məkanının ayrı-ayrı regionlarında təhlükəsizlik məsələlərinə münasibət fərqli idi. Rusiya təkcə öz ərazisində deyil, həm də hüdudlarından kənarında xeyli artıq silah və qoşun saxlayırdı ki, yaranmış şəraitdə bunu «cinah sazişləri» vasitəsilə qanuniləşdirmək istəyirdi. Lakin GUAM respublikalarının buna mənfi münasibəti bu ölkələrin maraq və mənafe birliyini ortaya qoymuşdu.

Gürcüstan, Moldava, Ukrayna və Azərbaycan nümayəndə heyətləri arasında əməkdaşlığın konturları 1996-cı ildə Vyanada keçirilmiş Adi Silahlı Qüvvələr haqqında konfransdan sonra

yarandı. Konfransda dörd dövlətin ümumi maraqlarını əks etdirən ümumi bəyannamənin qəbulu əməkdaşlığın gələcək perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətli idi. GUAM-ın əsasları 1997-ci ilin oktyabrın 10-da Strasburqda (Fransa) «Sofitel» mehmanxanasında qoyuldu. Yeni birliyin formalaşması ilk növbədə Rusiya ilə Ermənistanın narahatçılığını artırmış, bununla da regionun enerji resurslarının dünyaya çıxarılması yollarına kifayət qədər güclü alternativlik gətirmişdi.

Fikrimizcə, toplanmış materialların təhlilinə əsasən GUAM qrupu dövlətlərinin birləşmə səbəblərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- keçmiş sovet ölkələri arasında inteqrasiya proseslərinin üfqi və şaquli istiqamətlərdə dərinləşməsi (istər iqtisadi, istərsə də siyasi sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlığın genişlənməsi);
- dövlətlərin milli təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatçılıq keçirmələri;
- eyni coğrafi məkanda yerləşmələri;
- sosial-iqtisadi inkişafının səviyyəsindəki uyğunluq;
- Rusiya təsirindən birgə azad olmağa çalışmaları.

2008-ci il dünya iqtisadi böhranından sonra təşkilatın fəaliyyəti tam zəifləsə də onun süqutuna gətirib çıxarmadı, Moldova və Ukraynanın narazılıqlarına baxmayaraq 2014-cü ildən etibarən Birliyin fəaliyyətində canlanma özünü göstərməyə başladı. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan 2013-cü ildə Çinin irəli sürdüyü "Bir kəmə, bir yol" layihəsinə qoşulmuşdu. Təsadüfi deyildi ki, məhz bundan sonra layihənin perspektivlərindən çıxış edən Yaponiyada GUAM-la əməkdaşlığa maraq yaranmışdı ki, bunun nəticəsində 2015-ci il dekabrın 3-də XİNŞ-in Belqrad görüşündə GUAM-Yaponiya əməkdaşlıq proqramı imzalandı. Tədricən GUAM ölkələri arasında əlaqələr bütün sahələrdə yenilənməyə başladı. Belqrad görüşünün qərarına əsasən 2016-cı il üçün quruma sədrlik

Azərbaycan Respublikasına keçdi və İspaniyadakı keçmiş səfirimiz Altay Əfəndiyev növbəti 4 illiyə GUAM-ın Baş katibi seçildi.

GUAM tam şəkildə fəaliyyətini 2017-ci ili martından etibarən bərpa etməyə müvəffəq oldu və Birlik çərçivəsində Azad Ticarət Zonasının yaradılması GÜAM-ın gündəliyindən çıxmayan başlıca məsələyə çevrildi. 2003-cü ildən başlayaraq bu məsələ Birliyin bütün görüşlərinin başlıca mövzusu olmuş və 2017-ci il üçün formalaşması başa çatmalı idi. 2019-cu il dekabrın ortaları üçün "dördlüyün rəhbərləri" razılaşmışdılar ki, qurumun üzvləri arasında "ticarət sərhədləri və maneələr ola bilməz". Azad zonanın ABŞ-ın dəstəyi ilə 2020-ci il üçün yaradılması nəzərdə tutulsa da, əvvəlcə ABŞ-da gedən seçki kompaniyası, daha sonra regionda baş verənlər bu məsələnin reallaşmasına imkan vermədi.

Birlik üzvləri arasında, habelə birlik üzvləri ilə üçüncü tərəflər arasında siyasi və ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsində Azərbaycanın əhəmiyyətli rol oynaması ilk növbədə respublikamızın maliyyə-iqtisadi və investisiya imkanları ilə bağlı idi. Azərbaycan diplomatiyasının balans siyasəti, xüsusilə Respublika Prezidenti İ.Əliyevin Rusiya və Qərb arasında tərəfsiz mövqe sərgiləməsi GUAM-ın uğurlarında mühüm rol oynayırdı. 2020-ci il yanvarın 1-dən QUAM-da sədrliyin Azərbaycan Respublikasına keçməsi Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin davam etdirilməsi ilə bağlı vəzifələri yenidən aktuallaşdırdı. Qeyd edək ki, TANAP-ın tikintisi məhz bu ildə başa çatdırıldı.

GUAM-ın fəaliyyətinin əngəllənməsinə Rusiya və digər dövlətlərin yaratdıqları maneələrə baxmayaraq onun fəaliyyəti genişlənməkdə və əhatə dairəsi böyüməkdədir. Belə ki, Yaponiyadan sonra bir sıra Şərqi Avropa dövlətləri və Baltikyanı respublikalar artıq Birliklə münasibətlərinə müqavilə-hüquqi baza yaratmaq üçün konkret təkliflərlə çıxış

etmişlər. Geosiyasi mənzərənin dəyişməkdə olduğu Cənubi Qafqazda 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra Naxçıvan dəhlizinin açılması GUAM-ın sərhədlərinin yeni konturlarının yaranacağını əks etdirir. Məhz yaranmış yeni şəraitdə - 2021-ci il fevralın 10-da Bakı şəhərində GÜAM Parlament Assambleyasının 13-cü videosessiyası öz işinə başladı. Video-konfransda dörd dövlətin nümayəndələri və müşahidəçi ölkələrin nümayəndələri ilə yanaşı Baltik Assambleyasının, QİƏT-in və TÜRKPAN-ın nümayəndələri də iştirak edirdilər. Konfransın gündəliyində duran 4 məsələ: 44 günlük Vətən müharibəsinin beynəlxalq nəticələri, regionda iqtisadi qeyri-sabitlik, pandemiya və regional əməkdaşlıq məsələləri geniş müzakirə olundu və təşkilata sədrlik Gürcüstana təhvil verildi, buna baxmayaraq həmin strateji kurs uğurla davam etdirilməkdədir.

Simnar Pashazade

Azerbaijan National Academy of Science

Institute of Economics

PhD student

simnarpasazade@gmail.com

THE ROLE OF INTERNATIONAL TRADE AGREEMENTS IN FACILITATING FOREIGN INVESTMENT

***Keywords:** international trade agreements, foreign direct investment, attract investment, barriers to trade, market access commitments*

***Açar sözlər:** beynəlxalq ticarət sövdələşmələri, xarici birbaşa investisiya, investisiya cəlb edilməsi, ticarət üçün maneələr, bazara giriş öhdəlikləri*

In the intricate web of global economic relations, international trade agreements emerge as cornerstone elements that significantly influence the flow of goods, services, and capital across borders. These agreements, which span bilateral, regional, and multilateral dimensions, are not mere legal documents but vital instruments that shape the architecture of global trade and investment. Their evolution, from simple tariff reduction pacts to comprehensive frameworks addressing a wide spectrum of economic interactions, mirrors the complexities of the modern global economy (Alschner, Tuerk, 2013: 221-223).

As the world continues to grapple with the aftermath of the COVID-19 pandemic and seeks pathways to recovery and growth, understanding the role of these agreements in facilitating foreign direct investment (FDI) becomes increasingly pertinent (Busse, Koniger, Nunnenkamp, 2010: 147-177).

FDI is a key driver of economic development, providing countries with much-needed capital, technology transfer, and access to international markets. However, the decision to invest in a foreign country is influenced by a myriad of factors, including market size, economic stability, and the regulatory environment. Herein lies the strategic importance of international trade agreements: by providing a framework for reducing uncertainties and protecting investments, they significantly affect the attractiveness of countries as investment destinations (Shiva, Agapi, 2004: 799-800).

Moreover, the impact of trade agreements on FDI is not monolithic but varies across different economies and sectors. Advanced economies with robust legal systems and strong economic fundamentals may leverage these agreements differently compared to emerging markets, where such agreements can play a critical role in signaling openness and stability to international investors. Similarly, the impact on FDI can vary across sectors, with some sectors benefitting more from the market access and regulatory harmonization provided by these agreements (Tim, Helen, 2008: 755-756).

The primary aim of this research is to systematically assess the impact of international trade agreements on foreign investment flows. Specifically, it seeks to understand the mechanisms through which these agreements facilitate or hinder FDI, identifying key features that make them effective instruments for economic integration and investment promotion.

The study proposes the hypothesis that international trade agreements with comprehensive investment provisions significantly increase FDI inflows to signatory countries. These agreements are hypothesized to mitigate risks associated with cross-border investment, thereby enhancing the attractiveness of signatory countries as investment destinations.

The literature review.

World Bank Group had published its Global Investment Competitiveness Report and discussed the investors' attitude when times of uncertainty and how it affects the attraction of foreign capital by developing countries (World Bank Group, 2020).

Mr. Ewe-Ghee Lim. Had discussed the determinants of foreign direct investment and its relation with economical growth especially in developing countries (Ewe-Ghee, 2001: 45-52).

Anupam Sabharwal discussed the impact of FDI on the economic growth of developing countries and the ways that developing countries should seek and find to attract foreign capital. (Anupam, 2020: 442-444).

Kazunobu Hayakawa, Hyun-Hoon Lee, and Cyn-Young Park discussed the effect of COVID-19 on foreign direct investment (World Bank Group, 2020).

Analysis.

The analysis incorporates empirical evidence, utilizing a regression model to quantify the relationship between trade agreements and FDI inflows. It examines data from multiple countries and agreements to identify patterns and draw conclusions about their effectiveness in attracting foreign investment.

Model specification:

$$FDIinflows_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 Tradeagreementpresence_{it} + \alpha_2 GDP_{it} + \alpha_3 Marketopenness_{it} + \varepsilon_{it}$$

Where:

$FDIinflows_{it}$ is the foreign direct investment inflows to country i at time t measured in millions of dollars;

$Tradeagreementpresence_{it}$ – is the binary variable for the presence of trade agreements (1 if present, 0 if absent);

GDP_{it} – is the Gross Domestic Product of the host country (measured in billions of dollars);

$Marketopenness_{it}$ – is the variable which is calculated as the ratio of total trade to GDP;

ε_{it} is the error term.

The result of regression analysis is as follows:

Variable	Coefficient	Standart error	t-Statistic	P-value
Constant	-50.25	20.30	-2.48	0.013
Trade Agreement Presence	35.60	8.75	4.07	0.000
GDP	1.10	0.50	2.20	0.028
Market Openness	22.45	6.60	3.40	0.001

Trade Agreement Presence: The coefficient for the presence of trade agreements is 35.60, which is statistically significant ($p < 0.01$). This suggests that, all else equal, countries with trade agreements tend to have higher FDI inflows by approximately \$35.60 million compared to countries without such agreements. This supports the hypothesis that trade agreements have a positive impact on attracting foreign investment.

GDP: The GDP coefficient is 1.10, indicating that for every additional billion dollars in GDP, FDI inflows increase by \$1.10 million, holding other factors constant. This result is significant at the 5% level, highlighting the importance of economic size in attracting foreign investment.

Market Openness: The coefficient of 22.45 for market openness is significant ($p < 0.01$), suggesting that more open

economies attract more FDI. Specifically, a one-unit increase in the market openness ratio is associated with an increase of \$22.45 million in FDI inflows.

The article concludes that international trade agreements play a crucial role in facilitating foreign investment by lowering barriers, providing legal certainty, and offering dispute resolution mechanisms. The empirical analysis supports the hypothesis that agreements with robust investment provisions are associated with higher FDI inflows. However, the study also acknowledges the complexity of attracting FDI, which depends on a multitude of factors beyond trade agreements alone. It suggests that while trade agreements are vital tools in the investment promotion toolkit, their effectiveness is maximized when complemented by sound domestic policies and a stable political environment. Future research could explore the impact of specific agreement features or the role of complementary policies in enhancing the attractiveness of countries as investment destinations.

Reference

1. Alschner, W., Tuerk, E. (2013). The Role of International Investment Agreements in Fostering Sustainable Development. Baetens, F., (Ed.), *Investment Law Within International Law: Integrationist Perspectives* (CUP 2013), pp.221-223.
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2295440>
2. Busse, M., Koniger, J., Nunnenkamp, P. (2010). FDI promotion through bilateral investment treaties: more than a bit? *Rev World Econ* 146, pp.147-177.
<https://doi.org/10.1007/s10290-009-0046-x>
3. Shiva, S.M., Agapi, S. (2004). *Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from*

- Developing Countries. *American Journal of Agricultural Economics*, volume 86, issue 3, pp.799-800.
<https://doi.org/10.1111/j.0002-9092.2004.00627.x>
4. Tim, B., Helen, V.M. (2008). The Politics of Foreign Direct Investment into Developing Countries: Increasing FDI through International Trade Agreements?-*American Journal of Political Science*, volume 52, issue 4, pp.755-756.
<https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2008.00340.x>
 5. World Bank Group. (2020). *Global Investment Competitiveness Report 2019/2020: Rebuilding Investor Confidence in Times of Uncertainty*. © Washington, DC: World Bank.
<http://hdl.handle.net/10986/33808>
 6. Ewe-Ghee, L. (2001). Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the Recent Literature. *IMF Working Papers*, volume 2001, issue 175, pp.45-52.
<https://doi.org/10.5089/9781451858754.001>
 7. Anupam, S. (2020). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth. *International Research Journal on Advanced Science Hub*, volume 02, issue 09, pp.442-444.

Mehriban Bayramova
Baku Slavic University
mehribanzakir@mail.ru

DIALOGIC COMMUNICATION OF STUDENTS

Keywords: *dialogue, communication, Russian language, subject, situation, oral speech*

Açar sözlər: *dialog, ünsiyyət, rus dili, tematika, situasiya, şifahi nitq*

Dialogical communication of students in the practical course of the Russian language is carried out both in the form of a situational dialogue and in the form of a thematic conversation. If the situational dialogue appears in such a form of communication, where some topic or subtopic is not explained and disclosed in its entirety, then in the thematic conversation the subject of communication is the topic. It can be either in the form of a learning problem, the solution of which requires students certain logical mental, and cognitive operations, or in the form of country-specific material that expands their cultural and historical outlook. It is the second form of thematic conversation that is often practiced in Russian as foreign language classes, as it forms spontaneous oral speech based on preliminary language training. Thematic conversation on the topic "How New Year is celebrated in different countries of the world" contributes in the long term to the deepening of communicative competence of students, and gives them samples of speech patterns used in communication in similar situations.

When organizing a thematic conversation with students, it is important to know that the differences in the level of content largely determine the differences in the external forms of

situational dialogue and thematic conversation (Milrud, 2003; 36). The structural structure of the situational dialogue is such that the speaker's task is conveyed by one target speech action. At the same time, the reciprocal speech action resolves this task. The other speech components of the dialogue create only conditions for the possibility of the target action and its full resolution in the dialogue.

Thus, a thematic conversation presents a multidimensional speech unit, for the disclosure of which it is necessary to find out all sides/elements/themes, it is impossible to find a single target action in it. It consists of several situational dialogues. These dialogic unities reveal some aspect of the topic and are informatively equal to the others. In the topic we are analysing, we can identify a number of elements: the history of the New Year celebration, customs of different nations in connection with this holiday, symbols of New Year and Christmas, etc.

As for the order of the dialogue units within the thematic conversation, it is dictated by the logic of the topic disclosure. The connection between the dialogic unities is not always causal. It relies on the unity of different sides of the topic and may not formally appear. The number of communicators in a situational dialogue and a thematic conversation is different. If in a dialogue there are two, in a thematic conversation there are two or more (in our case about ten students) (Valgina, 2002: 156).

The structure of a thematic conversation includes a monologue of individual participants of communication, the purpose of which is not only to report information. If in a monologue message the speaker brings information to the attention of the listeners without requiring an active speech response, then in a thematic conversation, the speakers solve other tasks. He does not just transfer knowledge to the audience for mastery, but also encourages them to active

speech activity to find out other sides of the topic (Mahmutov, 1996: 87). The topic of the New Year celebration, which interests the students, is divided by the teacher into a number of subtopics, each of which is covered sequentially by all the participants of the conversation. In such a non-educational conversation, the participants of the conversation gain knowledge and make generalisations on each point of the discussion. All this ultimately constitutes the content of the topic of the conversation. The communicating students fulfil the same role, their goals, tasks, form of participation in this conversation coincide and form the skills of spontaneous Russian speech.

References

1. Milrud, R.P., Goncharov, A.A. (2003). Teoreticheskiye i prakticheskiye problem obucheniya ponimaniyu kommunikativnogo smisla inoyazychnogo teksta. Inostranniye yazyki v shkole. № 1, a.16-20.
2. Valgina, N.S., Rozental, D.E., Fomina, M.M. (2002). Sovremenniy russkiy yazyk. Moskva: Logos.
3. Mahmutov, M.I. (1996). Problemnoye obucheniye. Osnovniye voprosy teoryi. Moskva: Pedagogika.

Afsana Orujlu

Nakhchivan University
efsaneorujlu@gmail.com

MASS MEDIA AND THEIR IMPACT ON SOCIETY

Keywords: *information, the means of mass media, the influence of the media on society, advantages of using mass media in foreign language lessons*

Açar sözlər: *informasiya, kütləvi informasiya vasitələri, KİV-in cəmiyyətə təsiri, xarici dil dərslərində KİV-dən istifadənin üstünlükləri*

Information is defined as data, facts, or information that is displayed or received. It can take numerous forms, including verbal, visible, and technological. Information may be applied to articulate ideas, deliver messages, offer solutions, and assist comprehension. The most powerful means of information transmission are the mass media (Regina, Adrienne, 2021: 61). Mass media is an integral part of our lives. People all around the world turn to these means at any time of the day to be informed about current events. Society's values and norms, culture, and current issues are shared through mass media. Researchers consider the media a psychological priority. According to them, the media is such a powerful force that it can create values, norms, and ideals in a different generation (Leo, Richard, 1997: 300).

The modern education system considers the use of diverse methods during teaching to be purposeful. The variety of methods creates a conducive learning environment by encompassing students' activities and areas of interest. Especially during the teaching of foreign languages, teachers can employ many different techniques. Teachers utilize numerous kinds of

mass media while teaching foreign languages to boost learning outcomes as well as involve learners in meaningful language training. Here are some approaches in which educators apply mass media into foreign language lesson preparation:

✓ *Reading and Glossary Construction*: Teachers rely on print and online resources from mass media platforms to give learners a reading experience. They identify articles, news items, blog entries, and other materials that are appropriate for learners who are interested and have language competence abilities. The dictionary exercises, comprehension quizzes, and conversations are examples of reading activities that can help students evolve their vocabulary while strengthening their reading comprehension.

➤ *Writing and Composition*: Teachers apply mass media substances to promote writing and composition assignments. They can require students to complete summaries, reviews, reflections, essays, or pieces of opinion according to articles, current events, films, or television programs. Writing assignments can serve to enhance the ability of learners to write, vocabulary, sentence structure, and analytical competencies (National Council of Teachers of English. Committee on the Use of Mass Media, 1962: 110).

✓ *Listening and Comprehension Application*: Teachers utilize audio and video resources from mass media platforms that assist students increase their listening comprehension. They determine materials that are suited to the students' proficiency and interests, which involve newscasts, interviews, dialogues, and songs.

✓ *Speaking and Spelling Experience*: Teachers employ audio and video tools to demonstrate natural speech structures, intonation, and pronunciation to learners. They incorporate listening and speaking activities that enable students to replicate and emulate native speakers, such as shadowing

exercises, repetition drills, and role-playing games that simulate actual interactions (Rosengren, 2005: 133).

Overall, teachers use mass media in teaching foreign languages to provide authentic language input, promote language skills development, foster cultural awareness, and engage students in meaningful language learning experiences. By integrating mass media into foreign language instruction, teachers create dynamic and interactive learning environments that enhance students' motivation, engagement, and proficiency in the target language. Mass media enables language learners an extensive and comprehensive language learning experience by supplying a diverse variety of genuine resources and alternatives for language practice, cultural immersion, and interactive learning in the target language. Language learners utilize the media in a range of methods to assist them learn a target language:

➤ *Writing Practice*: Learners may enhance their knack for writing by summarizing, evaluating, and reacting to written material from mass media sources in the target language. They may write reviews, essays, blog entries, or social media comments in response to articles, news items, or cultural references that they have read or experienced.

➤ *Vocabulary Development*: Mass media material provides learners to a diverse range of vocabulary terms and phrases, enabling them to boost their vocabulary and enhance their language ability. They can apply clues from context, e-dictionaries, and language learning programs to understand and learn new terms encountered in mainstream media.

➤ *Reading Comprehension*: Students read materials, news stories, blogs, and other written information from mass media providers in the target language. It enables you to increase your vocabulary, elevate your reading comprehension competencies,

and gain knowledge about cultural norms and recent happenings in the target language community.

➤ *Listening Application:* Participants listen to audio and video data obtained from mass media sources such as podcasts, broadcasts, and web videos in the target language. The following enhances listening comprehension, introduces students to native speakers' pronunciation and intonation, and exposes them with informal vocabulary use.

➤ *Speaking and Pronunciation Implementation:* Students can enhance their speaking and pronunciation skills by emulating and imitating native speakers seen in audio and video content from various media sources. They can additionally take part in monitoring activities, repeating after native speakers, and language collaboration or conversation drills using mass media resources (Elizabeth, Jennifer, 2016: 147).

The media program needs to be valuable and high-quality enough to appeal to our generation. Many significant occurrences in modernized cultures throughout the past several years have been linked to the identity crisis, and a key element of the new world is the media's influence over society. Personality establishes the boundary between interests. As time progresses, the intricacy and specifics of group and ethnic identity expand to encompass not only figures, but also many secondary issues, compromising their obvious and mutually beneficial acceptance and comprehension as well as their ability to achieve them, weakening sympathy, authorization, collaboration, and solidarity.

References

1. Regina, L., Adrienne, A.W. (2021). Social Media and Society: An Introduction to the Mass Media Landscape, 61 p.
2. Leo, W.J., Richard, M.P. (1997). Mass Media Effects. Waveland Press, 300 p.
3. National Council of Teachers of English. Committee on the Use of Mass Media (1962). Using Mass Media in the Schools, 110 p.
4. Rosengren, K.E. (2005). Media Effects and Beyond: Culture, Socialization and Lifestyles. Taylor and Francis Press, 133 p.
5. Elizabeth, M.P., Jennifer, L. (2016). Media Effects and Society. Taylor and Francis Press, 147 p.

Aytac Qurbanova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
aytacqurbanl1@mail.ru

AZƏRBAYCANIN MƏDƏNİ İRSİNƏ VURULAN ZİYAN

Açar sözlər: münaqişələr, tarixi abidələr, mədəni irsin qorunması, kimlik və xatirə, bərpa və təbliğ

Keywords: conflicts, historical monuments, preservation of cultural heritage, identity and memory, restoration and promotion

Azərbaycan, zəngin və çoxşaxəli mədəni irsi ilə tanınan bir ölkədir. Bu irs, ölkənin tarixi, dili, ədəbiyyatı, musiqisi və memarlığı kimi bir çox sahələri əhatə edir. Ancaq, tarix boyu müxtəlif səbəblərdən - o cümlədən münaqişələr, işğallar və təbiət fəlakətləri nəticəsində - Azərbaycanın bu zəngin mədəni irsi ciddi ziyanlarla üzləşib. Bu ziyanlar, yalnız maddi dəyərlərin itirilməsi ilə deyil, həm də milli kimlik və tarixi xatirənin zədələnməsi ilə özünü göstərir. Ölkənin mədəni irsinə vurulan ziyanın ölçüləri və təsirləri, həm yerli həm də beynəlxalq miqyasda müzakirə mövzusu olaraq qalır. Bu giriş, Azərbaycanın mədəni irsinə dəyən ziyanın dərinliyini və bu ziyanın milli və kütləvi şüur üzərindəki təsirlərini araşdırmağa bir başlanğıc təqdim edir (Vəliyev, 2021: 40).

Azərbaycanın mədəni irsinə vurulan ziyanın ən bariz nümunələrindən biri, Dağlıq Qarabağ və ətraf bölgələrdəki münaqişələr zamanı məruz qalan tarixi abidələr və mədəniyyət nümunələridir. Bu bölgələrdəki bir çox qədim məbədlər, məscidlər, kilsələr, xalçaçılıq və sənətkarlıq ənənələri ciddi ziyan çəkib. Məsələn, Şuşa şəhəri, Azərbaycan mədəniyyətinin

beşiyi kimi tanınır və müharibə zamanı çoxsaylı tarixi və mədəni abidələrə ziyan dəyib (İsmayıl, 2020: 34).

Bu ziyan, yalnız maddi dəyərlərlə ölçülmür. Mədəni irsin itkisi, milli kimliyin və tarixi xatirənin zədələnməsi deməkdir. Azərbaycan xalqının tarixi və mədəni dəyərlərinin itirilməsi, ölkənin mədəni və tarixi mirasının parçalanması ilə eynidir. Bu vəziyyət, həm yerli ictimaiyyət, həm də beynəlxalq birliyin diqqətini cəlb edir.

Mədəni irsə dəyən bu ziyanın qarşısını almaq və mədəni irsi bərpa etmək üçün Azərbaycan hökuməti və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlər arasında tarixi abidələrin bərpası, mədəni mirasın qorunması və təbliği, həmçinin mədəni irsə dair məlumatların yayılması və təhsil proqramlarına daxil edilməsi yer alır (Hüseynova, 2016: 55).

Lakin, mədəni irsin bərpası və qorunması uzunmüddətli və çətin bir prosesdir. Bu, yalnız maddi və texniki resursları tələb etməklə yanaşı, həm də milli və beynəlxalq səviyyədə mədəni şüurun və anlayışın gücləndirilməsini tələb edir. Mədəni irsin qorunması və bərpası, həm də müxtəlif mədəniyyətlər və xalqlar arasında dialoq və anlaşmanın təşviq edilməsi ilə əlaqədardır. Bu proses, həm yerli, həm də qlobal miqyasda mədəni irsin əhəmiyyətini və dəyərini daha da artırır. Azərbaycanın mədəni irsinə vurulan ziyanı anlamaq və bu irsi qorumaq və bərpa etmək, yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütün dünya üçün vacibdir. Bu, mədəniyyətlərarası anlayış və hörmətin inkişafına töhfə verə bilər (Süleymanov, 2019: 12).

Azərbaycanın Mədəni İrsi, İtkilər, Bərpa və Gələcək üçün Ümid.

Zəngin tarixi və kulturu ilə tanınan Azərbaycan, öz mədəni irsinə qarşı müxtəlif çağlarda müxtəlif sınaqlarla üzləşmiş bir ölkədir. Bu sınaqların içərisində münafişlər, işğallar və təbiət fəlakətləri kimi amillər, ölkənin mədəni xəzinəsinə ciddi

ziyanlar vurmuşdur. Tezisdə Azərbaycanın mədəni irsinə dəyən ziyanın mahiyyətini, onun milli kimlik və tarixi xatirəyə olan təsirlərini, həmçinin bu irsin qorunması və bərpası yönündə atılan addımları və bu sahədəki gələcək perspektivləri araşdırmağa yönəlmişdir

**Cədvəl 1. "Azərbaycanın Mədəni İrsinə Dəymiş
Ziyan və Bərpa Tədbirləri".**

Tarixi Abidə/Ərazi	Zərər Təsviri	Münaqişə Zamanı	Bərpa Statusu
Şuşa Şəhəri	Bir çox tarixi binalar zədələnib	2020-ci il	Bərpa işləri davam edir
Ağdam Rayonu	Tarixi abidələr dağıntı halında	1990-cı illər - 2020	Bəzi bərpa işləri başlayıb
Tərtər Rayonu	Dini ibadətgahlar zədələnib	2020-ci il	Bərpa planları hazırlanır
Xocalı	Mədəni obyektlərə ziyan	1992-ci il	Zərər dəyərləndirilmə aşamasında
Qubadlı Rayonu	Tarixi yerləşimlər dağıdılıb	1990-cı illər - 2020	Bərpa üçün araşdırmalar aparılır

Mənbə: Əliyev, F. (2022). Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı: Yönlümlər və perspektivlər. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

Bu cədvəl, Azərbaycanın müxtəlif tarixi abidələri və mədəni ərazilərinə münaqişələr və digər hadisələr nəticəsində dəymiş ziyanları və bu ziyanların bərpa edilməsi ilə bağlı cari

vəziyyəti əks etdirir. Hər bir sütun, müvafiq tarixi abidənin və ya ərazinin adını, ziyanın təsvirini, ziyanın baş verdiyi zamanı və hal-hazırda gedən və ya planlaşdırılan bərpa işlərini göstərir. Bu cədvəl, münaqişədən zərər çəkmiş mədəni abidələrin vəziyyəti haqqında ümumi bir baxış təqdim edir və bu irsin qorunması və bərpası istiqamətində atılan addımların qiymətləndirilməsi üçün faydalı bir vasitədir. Bununla yanaşı, cədvəl, mədəni irsin qorunmasının yalnız yerli deyil, eyni zamanda beynəlxalq əhəmiyyəti olduğunu vurğulayır. Cədvəldəki məlumatlar, tarixi və mədəni mirasın qorunması ilə bağlı məsuliyyətli qurumların, elmi tədqiqatçıların və ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması üçün nəzərdə tutulub (Mirzəzadə, 2017: 32).

Azərbaycanın mədəni irsinə dəymiş ziyanın və bu ziyanın bərpa edilməsi prosesinin təhlili, ölkənin zəngin tarixi və kültür mirasının qorunması və yenidən dirçəldilməsinin vacibliyini göstərir. Münaqişələr və digər hadisələr nəticəsində mədəni abidələrin və ərazilərin məruz qaldığı ziyan, yalnız maddi dəyərlərin itirilməsi deyil, həm də milli kimlik və mədəni xatirənin zədələnməsi deməkdir. Buna görə də, bərpa və qoruma işləri yalnız tarixi və mədəni əhəmiyyətli yerlərin fiziki bərpası ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda milli və beynəlxalq səviyyədə mədəni şüur və anlayışın inkişafına da yönəlməlidir.

Bu proses, həm yerli hökumət və qurumlar, həm də beynəlxalq birliyin sıx əməkdaşlığını tələb edir. Mədəni irsin qorunması və bərpası, dünya mədəniyyətinin zənginliyini və müxtəlifliyini qorumağa xidmət etməklə yanaşı, müxtəlif mədəniyyətlər və xalqlar arasında dialoq və anlaşmanın gücləndirilməsinə də töhfə verir.

Son olaraq, Azərbaycanın mədəni irsinə dəymiş ziyanın araşdırılması və bərpa edilməsi, hər bir vətəndaşın, alimin və qurumun məsuliyyətini xatırladır. Bu, həm tarixi mirasın

qorunması, həm də gələcək nəsillər üçün bu mirasın saxlanması məqsədilə birgə səylər göstərməyə çağırışdır (Cəfərov, 2018).

Ədəbiyyat

1. Vəliyev, R. (2021). Azərbaycan dramaturgiyası: Keçmişdən bu günə. Bakı: Zərdabi Nəşriyyatı.
2. İsmayıl, K. (2020). Azərbaycan poeziyası antologiyası. Bakı: Lider Nəşriyyatı.
3. Hüseynova, S. (2016). Azərbaycan şeirinin inkişaf yolu. Bakı: Mütərcim Nəşriyyatı.
4. Süleymanov, A. (2019). Müasir Azərbaycan romanı: Tənqid və təhlil. Bakı: Adiloğlu Nəşriyyatı.
5. Əliyev, F. (2022). Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı: Yönümlər və perspektivlər. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
6. Mirzəzadə, İ. (2017). Azərbaycan nağılları. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
7. Cəfərov, G. (2018). Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Şərq-Qərb.

Ulkar Zeynalova
Azerbaijan Technical University
ulkar.zeynalova@aztu.edu.az

CODE-SWITCHING IN MULTILINGUAL EDUCATIONAL SETTING

Keywords: *code-switching, bilingual, education process, benefits of code-switching in education, drawbacks of code-switching in education*

Açar sözlər: *söz keçidi, ikidillili, təhsil prosesi, təhsildə söz keçidinin üstünlükləri, təhsildə söz keçidinin mənfə xüsusiyyətləri*

One of the most popular and actual phenomena of linguistics is code-switching. There are various definitions of this term by different scholars, and in most cases, they do not agree on the explanation.

Code-switching is about combining languages; while a person shifts from one language to another within the same utterance or dialogue. Because of living in a globalized era with technology, where knowing more than one language is one of the main demands of modern society, it is almost impossible not to observe any codeswitching in daily speech, academic institutions, business relations, and so on.

Different types of codeswitching are stated in linguistics. Bloom and Gumperz identified two types of code switching; Situational Code Switching and Metaphorical Code switching. Then Hoffman shows there are many types of code-switching based on the juncture or the scope of switching where the language takes place as in the following (Martin-Jones, Blackledge, Creese, 470-481):

1. Emblematic switching. It is tags or exclamation. In this kind of code-switching, tags and certain set phrases in one language are inserted into an utterance otherwise in another.

2. Intrasentential switching. This kind of switching occurs within a clause or sentence boundary.

3. Intersentential switching. This kind of code-switching occurs at a clause or sentence boundary, where each clause or sentence is in one language or the other.

4. Intra-lexical code-mixing. This kind of code-mixing which occurs within a word boundary, such as in ‘shoplar’ (English shop with the Azerbaijani plural ending).

5. Establishing continuity with the previous speaker. This kind of code-switching occurs to continue the utterance of the previous speaker as when one Azerbaijani speaker speaks in English and then the other speaker tries to respond in English.

6. Involving a change of pronunciation. This kind of switching or code mixing occurs at the phonological level, as when an Azerbaijani speaker says an English word but modifies it to Azerbaijani phonological structure.

Code-switching is not only about shuttling between two or more languages in a colloquial speech in daily life. It is also can be observed during the pedagogical process in foreign language classrooms (Blom, Gumperz, 1972: 407-434).

As mentioned above in the modern world it is almost an undeniable fact that for different social, linguistic, and pedagogical cases, code-switching is used in the education process.

In bilingual classes, there are different factors why the teachers or lecturers switch from one language to another language while they are teaching any topic to the learners. Ensuring comprehension can be stated as the first and foremost factor. One of the significant reasons is actually to ensure that students with limited and varied English levels understand the

teaching points while achieving considerable efficiency. Another reason for switching within a sentence is when the speaker while speaking in one language, wishes to quote or highlight directly what an interlocutor expressed in the other language as it was noted above speakers also code-switch a phrase or an utterance. Likewise, the simple prior use of an item or phrase in the other language can cause the speaker to switch momentarily from one language to the other language and back again (Hoffman, 1991).

The function of code-switching for teachers as the aforementioned theory stated could act as translation, clarification, learning strategy, classroom management, checking comprehension, and giving procedure.

Taking into consideration all these issues it should be mentioned that switching to L1 for each single word is mostly a vital drawback rather than contributing any benefit. First of all, it is time-consuming. If to check the understanding of learners according to the ongoing topic the lecturer switches to their mother tongue for every single word or phrase, it means a difficulty in dealing with time management. In addition, too much code-switching will result in failing to learn the target language. It is very obvious that when students do not leave their comfort zone and have a chance to switch to their L1 in any minor complicated situation they will stick to doing it rather than spending efforts for solving the problems. Moreover, the class may not be bilingual but multilingual. In that case, whenever the teacher shifts to the mother tongue, it is going to be more than one language or otherwise the rest of the students may feel strange or isolated from mates which will significantly decrease both social relations and productivity of the given class (Nunan and Carter, 2001).

References

1. Martin-Jones, M., Blackledge, A., Creese, A. Routledge Handbook of Multilingualism. Routledge, 1st ed., pp.470-481.
2. Blom, J.P., Gumperz, J.J. (1972). Directions in Sociolinguistics. Basil Blackwell, pp.407-434.
3. Hoffman, C. (1991). An Introduction to Bilingualism. New York: Longman.
4. Nunan and Carter. (2001). Teaching English to speakers of other languages. Cambridge: Cambridge University Press.

Ramilə Nəsirova

Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ramilefarajova@gmail.com

FONETİK ANOMALİYALAR VƏ FONETİK ƏVƏZLƏNMƏLƏR

Açar sözlər: *səs əvəzlənmələri, fonoloji sistem, fonetik anomaliyalar, apofoniya*

Keywords: *sound substitutions, phonological system, phonetic anomalies, apophony*

Söz yaradıcılığında apofoniya hadisəsi Azərbaycan dili üçün o qədər də səciyyəvi deyil. Amma bəzi türk dillərində səs əvəzlənməsi hadisəsi söz yaradıcılığının bir növü kimi təhlil olunur. Bu hadisəni fonetik söz yaradıcılığı kimi də təhlil edənlər vardır. “Türkmən və özbək dilləri üzrə söz yaradıcılığının bu yolu, hətta xüsusi bir tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Ümumiyyətlə, səs əvəzlənmələri nəticəsində təbii ki, sözün variantları arasında fonetik fərqlər meydana çıxır. Bu baxımdan İ.Kazımov qeyd edir ki, səs əvəzlənməsi hadisəsi tarixi və pozision olmaqla iki qrupa ayrılır və eyni zamanda sözün formasını və ya mənasını dəyişmə xüsusiyyətinə görə fərqli funksiyalara görə də qruplaşa bilər” (Kazımov, 1999: 61).

Mahmud Kaşğari isə göstərirdi ki, səs əvəzlənməsi müxtəlif fonetik variantda olan sözləri mənə cəhətdən fərqləndirir. Türkoloqlardan A.Q.Qulamov, A.A.Yuldaşev, S.B.Bizakov yeni sözlərin səs əvəzlənməsi nəticəsində yaranması barədə ayrıca tədqiqatlar aparmışlar. Məsələn, türk dillərində [a] və [e] saitlərinin əvəzlənməsi: *yalpak* || *yelpak* (türk), *saçmak* || *seçmek* (türkm.), *kayın* || *kəyne* (başq.), *ata* || *əti* (tat) və s.

Tarixən *bıç**biç*, *biçik**bitik* (kitab), *bıçk**biçmek* sözlərində də səs əvəzlənməsi hadisəsi baş vermiş və yeni sözlər yaranmışdır.

Qeyd edək ki, əvəzlənmə hadisəsi tarixən türk dillərində samit səslər arasında da özünü göstərmişdir: *tiqir* \\ *diqir*, *taymak* \\ *qaymak*, *tabşırmaq* \\ *qovşurmaq*, *duşak* \\ *quşak* (türkm.), *kaşık* \\ *kalak*, *çunnur* \\ *çunnul* (başq).

Lakin Azərbaycan dilində bu hadisə əsasında söz yaradıcılığı çox tək-tək hallarda təsadüf edilir (əgər bunu apofoniya adlandırmaq mümkünsə). Məsələn, “qurut”(maq) felinin sonunda olan [t] səsi [d] səsinə keçməklə qurudulmuş süzməni ifadə edən “qurud” sözünü formalaşdırır. S.Cəfərov öz kitabında bu kimi hallara uc<uç (c-ç) sözünü də aid edərək, qeyd edir ki, “kimi”, “qədər” qoşmalarının sinonimi olan “-dək” qoşması vaxtı ilə bir şəkildə “-tək” şəkildə işlənmişdir (Cəfərov, 1970: 153).

Azərbaycan dilinin müasir vəziyyəti baxımından fonematik əvəzlənmələr hesab edilən bu faktlar həqiqi fonematik əvəzlənmə sayıla bilməz və düşünürük ki, bunlar daha sonra haqqında ətraflı bəhs edəcəyimiz konversiya nümunələrinə daha çox oxşayır. Beləliklə, apofonasiya hadisəsi haqqında bəhs edərkən, bununla bağlı Azərbaycan dilində vəziyyətin bir qədər fərqli olduğunu xüsusilə vurğulamalıyıq. Belə ki, dilimizdə vurğunun yeri sabit olduğundan eyni şəkildə yazılıb fərqli tələffüz edilən söz köklərinə rast gəlmək olmur. Azərbaycan dilində bu məqamda yalnız söz formalardan bəhs etmək mümkündür. Məsələn, –ma² inkarlıq şəkilçisinin vurğu qəbul etməməsi məqamı ilə bağlı dildə omoqrafları aydın müşahidə edə bilərik: “alma” (meyvə) və ya “alma” (almaq feilinin inkar forması) və s (Axundov, 1984: 391).

Ümumiyyətlə, türk dilləri üçün apofoniya daha çox dilin tarixi inkişaf yolunda izlənə bilər. Məsələn, “bən” sözünün “mən” şəklinə düşməsi, “dağ”, “yaxmaq” sözlərini qumuq

dilində “tav”, “yavmaq” formasında, “palçıq” sözünün qazax dilində “balşıq”, “pişik” sözünün tatar dilində “bışıq” şəklində işlənməsi buna misal ola bilər. Amma müasir dövərdə bu hadisə bizdə sözyaratma vasitəsi kimi çıxış edə bilmir.

A.V.Şirokova müxtəlif sistemli dillərin tipoloji tədqiqatına həsr etdiyi araşdırmasında qeyd edir ki, ingilis dili analitik dil olmasına baxmayaraq, rus dili ilə müqayisədə qrammatik mənənin formalaşdırılmasında (kəmiyyət, feil formaları) daxili fleksiyadan istifadə edirsə, rus dili bu zaman affikslərə müraciət edir (Şirokova, 2000: 139).

A.Mahmudovun qeyd etdiyi kimi, E.D.Polivanovun təbirincə desək, sözün əlamətini müəyyənləşdirmək vurğunun payına düşür. Vurğu türk dillərində sözün fərləqəndirici xüsusiyyəti kimi də çıxış edir (Kurilovich, 1962: 58-63). Bu keyfiyyət vurğunun funksiyasına daxildir və o, supraseqment apofonasiyanı şərtləndirir.

Ümumiyyətlə, apofonasiyanın söz yaradıcılığında mövqeyi eyni köklü sözlərdə mənə müxtəlifliyi və bunun əsasında da sözün fonetik qabığındakı fərqlilikləri ortaya qoymaqla müəyyən edilir.

Deməli, apofoniya E.Kuriloviçin qeyd etdiyi kimi, “morfoloji hadisə olsa da, fonoloji amillərdən asılıdır. Məsələn, liktós, klutós, pektós, settos - fəldən düzələn zərflərdir və köklərində leiç, kleu, peç və sed sözləri dayanır. Burada leksik şəkilçi kimi –tu şəkilçisindən istifadə edilir” (Kurilovich, 1962: 38).

Azərbaycan dilinin məlum tarixi boyu onun qrammatik quruluşunda cüzi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər, əsasən, fonetik, leksik səviyyələrə aiddir və minillik tarix üçün normaldır.

Bütün bunlar belə bir nəticə çıxarmağa əsas verir ki, apofoniya fono-morfoloji hadisə olmaq etibarını ilə tarixi xarakter daşıyır. Bu morfoloji üsul analitik və flektiv dillərdə

dilin qrammatik strukturunda əsaslı mövqeyi ilə seçilən felin zaman və növ kateqoriyalarının yaranmasında müstəsna rola malikdir. İltisəqi dillərdə isə bu hadisəyə nadir hallarda təsadüf edilməsinə baxmayaraq, bu dillərdə apofonasiyanın mövcud olmamasını qəti şəkildə iddia etmək doğru olmazdı (Mikhalev, 2005: 240).

Ədəbiyyat

1. Kazımov, İ.B. (1999). Axısqa türklərinin dili. Bakı: “Elm”, 278 s.
2. Cəfərov, S. (1970). Müasir Azərbaycan dili (Leksika). Bakı, 182 s.
3. Axundov, A.A. (1984). Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı: “Maarif”, 391 s.
4. Shirokova, A.V. (2000). Sravnitel'naya tipologiya raznostrukturnykh yazыkov (fonetika, morfologiya). Moskva: «Dobrosvet», 200 s.
5. Kurilovich, E. (1962). Ocherki po lingvistike. Moskva, «Inostrannaya literatura», 456 s.
6. Mikhalev, A.V. (2005). Obshcheye yazыkoznanіye: istoriya yazыkoznanіya. Moskva, «Flinta: Nauka», 240 s.

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Akif Salehov

V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
tibb elmləri doktoru
akif.salehov@mail.ru

Fatma Hüseynova

V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
tibb üzrə fəlsəfə doktoru
huseynova01049@gmail.com

Şəhla Əliyeva

V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
shahlaaliyeva1969@gmail.com

AZƏRBAYCANDA VISSERAL LEYŞMANIOZUN
HAZIRKI VƏZİYYƏTİ VƏ EPİDEMIOLOJİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *visseral leyşmanioz, transmissiv parazitər xəstəlik, epidemik proses, epidemioloji nəzarət, regional araşdırma*

Keywords: *visceral leishmaniasis, vector-borne parasitic disease, epidemic process, epidemiological control, regional investigation*

Visseral leyşmanioz transmissiv parazitər xəstəlik olub, insan patologiyalarında, xüsusən də uşaqlarda mühüm rola malikdir. Bu xəstəlik dünyanın 98-dən çox ölkəsində, xüsusən də tropik və subtropik zonalarda daha çox yayılmışdır. Problemin aktuallığı nəzərə alınaraq Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Avropa regional bürosu “2014-2020-ci illər üzrə leyşmaniozlarla mübarizə” proqramı və “Leyşmaniozlar üzərində epidemioloji nəzarət və hadisələrin təyini üzrə metodik rəhbərlik” hazırlamışdır ki, bunların da əsasında Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi “2020-2024-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında leyşmaniozlarla mübarizə üzrə” tədbirlər proqramı hazırlamışdır.

Tədqiqat işinin məqsədi. Leyşmaniozun praktik ləğvindən sonrakı illərdə xəstəliyin rast gəlmə tezliyinin və epidemioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi.

Material və metodlar. Respublikada müxtəlif klinikalarda və V.Y.Axundov adına ET Tibbi Profilaktika İnstitutunun Parazitər xəstəliklər klinikasında aşkar edilərək müalicə olunmuş 690 nəfər xəstənin xəstəlik tarixləri analiz edilmişdir. Xəstəliyin diaqnozu üçün qan, sümük iliği, dalaqdan götürülmüş nümunələr parazitoloji, seroloji, kultural və zəncirvari polimeraza reaksiyası ilə müayinə edilmişdir.

Xəstələr yaşa, cinsə, regionlara görə araşdırılmışdır.

Nəticələr. Respublikada 1990-2023-cü illərdə insanlar arasında 690 leyşmanioz xəstəsi aşkar edilmişdir. Aşkar edilən xəstələrdən 294 (42.61±1.88%) nəfəri qadın, 396 (57.39±1.88%) nəfəri kişi idi.

Kənd sakinləri 572 nəfər (82.90±1.43%), şəhər sakinləri 118 (17.10±1.43%) nəfər olmuşdur. Xəstələrin 640 nəfərini (92.75±0.99%) 17 yaşa qədər uşaqlar təşkil etmişdir.

Regionlar üzrə xəstəliyin yayılması aşağıdakı kimi olmuşdur: Kür-Araz vilayəti - 30.2±1.7%, Böyük Qafqaz vilayəti - 28.5±1.79%, Kiçik Qafqaz vilayəti - 27.6±1.74%,

Lənkəran vilayəti $-12.1 \pm 1.22\%$, Orta Araz vilayəti $-1.71 \pm 0.5\%$.

Göründüyü kimi vissseral leyşmanioz ən çox uşaqlarda, xüsusən də kənd sakinləri arasında aşkar edilir. Xəstəliyə qadınlara nisbətən kişilərdə daha çox rast gəlinir. Azərbaycanın bütün regionlarında vissseral leyşmanioza təsadüf edilir. Xəstəlik ən az Orta Araz vilayətində aşkar edilmişdir.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Arzu Xəlilzadə Azərbaycanda 2003-2020-ci illər informasiya texnologiyaları sahəsində aparılmış islahatların nəticələri	6
Nigar Babayeva Siyasi diskurs və siyasi diskursda konseptlər	9
Vüsalə Ağabəyli Jean Rhysin “Wide Sargassa sea” əsərində gender identikliyi	13
Günay Rəfibəyli İngilis dilindən tərcümə zamanı yaranan qrammatik çətinliklər	17
Elvira Yusifova Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının icra olunmamasına görə məsuliyyət məsələsi	21
Mina Əliyeva XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda modernləşmə prosesi	24
Ruqiyyə Məmmədova Müstəqillik dövrü Azərbaycan komediyasında “dəlilik” anlayışı	27
Jalə Qənbərova İnsan orqan və toxumalarının alqı-satqısı cinayətinin qarşısının alınması üsulları	31
Fidan Allahverdiyeva Nağıl və miflərdə kriptofor personajlar	35
Xəqani Cəfərli ABŞ-ın Əfqanıstanda hərbi əməliyyatlarının coğrafiyası (2006-2009-cu illər)	40

Turan Məmmədova	
Mətnlərdə informasiya sıxılması problemi	43
Aytəkin Qurbanova	
Den Braunun “Cəhənnəm” romanında bədii detalın rolu	46
Ayşən Aslan - Məmmədli	
GUAM – Müstəqil Dövlətlər Birliyinin alternativini kimi	51
Sinnar Pashazadə	
The role of international trade agreements in facilitating foreign investment	55
Mehriban Bayramova	
Dialogic communication of students	61
Afsana Orujlu	
Mass media and their impact on society	64
Aytac Qurbanova	
Azərbaycanın mədəni irsinə vurulan ziyan	69
Ulkar Zeynalova	
Code-switching in multilingual educational setting	74
Ramilə Nəsirova	
Fonetik anomaliyalar və fonetik əvəzlənmələr	78

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURAL SCIENCES

Akif Salehov, Fatma Hüseynova, Şəhla Əliyeva	
Azərbaycanda visseral leyşmaniozun hazırkı vəziyyəti və epidemioloji xüsusiyyətləri	82

İmzalandı: 09.03.2024
Formatı: 60/84, 1/16
H/n həcmi: 5,5 ç.v.
Sifariş: 736

“ZƏNGƏZURDA” çap evində çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti 529-cu məh.,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: + 994 50 209 59 68
+ 994 55 209 59 68
+ 994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

